

ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKY STŘEDNÍ MORAVY

Tři nejstarší olomoucké kostely

**Olomoucký hrad
v raném středověku (III)**

Vít Dohnal

Tři nejstarší olomoucké kostely

**Olomoucký hrad
v raném středověku (III)**

Vít Dohnal

2006

*Publikace byla vydaná za finanční podpory
Krajského úřadu Olomouckého kraje*

*Na přední straně obálky: Válcová věž (kaple sv. Barbory) a východní
konec kapitulního děkanství, pod nímž se nachází pozůstatek hrad-
ního kostela sv. Maří Magdalény.*

*Na zadní straně obálky: Jižní zeď hradního kostela s dozděným nárožím
(světlé zdivo). Vzadu vnitřní plenta valu.*

© Vít Dohnal, 2006

Překlad do němčiny©Vít Dohnal, 2006

Překlad do angličtiny©Helena Holpuchová, 2006

1. vydání. Olomouc, 2006.

ISBN 80-86989-02-X

OBSAH

1. Úvod	7
2. Cyrilometodějská minulost?	9
3. Zájem i nezájem	11
4. Uvažované možnosti a zjistitelné skutečnosti	20
5. Doba a její atmosféra	38
Zusammenfassung	44
Summary	51
Literatura	58
Plánky 1–3	

1. Úvod

Péče o pozůstatky starých opevnění, přesněji řečeno potřeba zajistit stabilitu a další trvání olomouckých hradeb, vedla v sedmdesátých letech minulého století k poměrně rozsáhlým sondážím v Michalském výpadu a na dómském návrší. Tam se tento spíše jen technicky orientovaný projekt změnil díky sondě na rajském dvoře provedené z čistě archeologického zájmu v třiaadvacet let trvajícím průzkum, který vedl k poznatkům, z nichž mnohé si vyžádaly korekce ve výkladu hradního areálu. K nejvýznamnějším patří zjištění, že podobně jak tomu bylo u jiných hradů, měl i olomoucký hrad svůj vlastní kostel, u něhož se pohřbívalo. Šťastnou shodou okolností se podařilo zjistit, že je to tentýž objekt, který znají prameny už jen jako kapli zasvěcenou sv. Maří Magdaléně. Kapli se nalezený kostel stal až po vysvěcení svatováclavské katedrály.

Časově se vsunuje původně hradní kostel mezi oba biskupské kostely; mezi starší kostel sv. Petra na Předhradí poprvé uvedený k roku 1063 a pozdější katedrálu sv. Václava vysvěcenou v roce 1131. Z těchto tří nejstarších kostelů oba první sice už neexistují, nicméně jsou spjata s počátky Olomouce a historické bádání se bude muset k nim vždy znovu vracet a jimi se zabývat.

V Olomouci, po Velikonocích 2006.

Vít Dohnal

2. Cyrilometodějská minulost?

Jako vůbec nejstarší církevní stavba v Olomouci se ve starší literatuře uváděl kostel sv. Blažeje při jižním okraji opevněného města /plán 1: písmeno X/. Původně prý to byl pohanský chrám (Loucký 1746, 51, § 50), přeměněný na křesťanský kostel a vysvěcený sv. Metodějem (Wolny 1855, 276). Velmi starého původu měl být také kostel sv. Petra na Předhradí (plán 1: 1; obr. 2: 1), jehož světitel byl prý sv. Cyril (Wolny 1855, 276, a který známe až v jeho gotické podobě (obr. 3, nahoře; obr. 5). Netrvalo však dlouho a výklad v obou případech byl opuštěn, neboť se ukázalo, že jsou to domněnky založené na Bočkových falzech. Zůstalo jen jakési mlhavé povědomí o starobylosti svato-blažejského kostela založené na tom, že měl sedmiúhelníkový půdorys (obr. 1, dole), že zdivo je z hrubých neotesaných kamenů a klenutí že spočívá na neforemných gotických pilířích (Šembera 1861, IX, 2, 65).

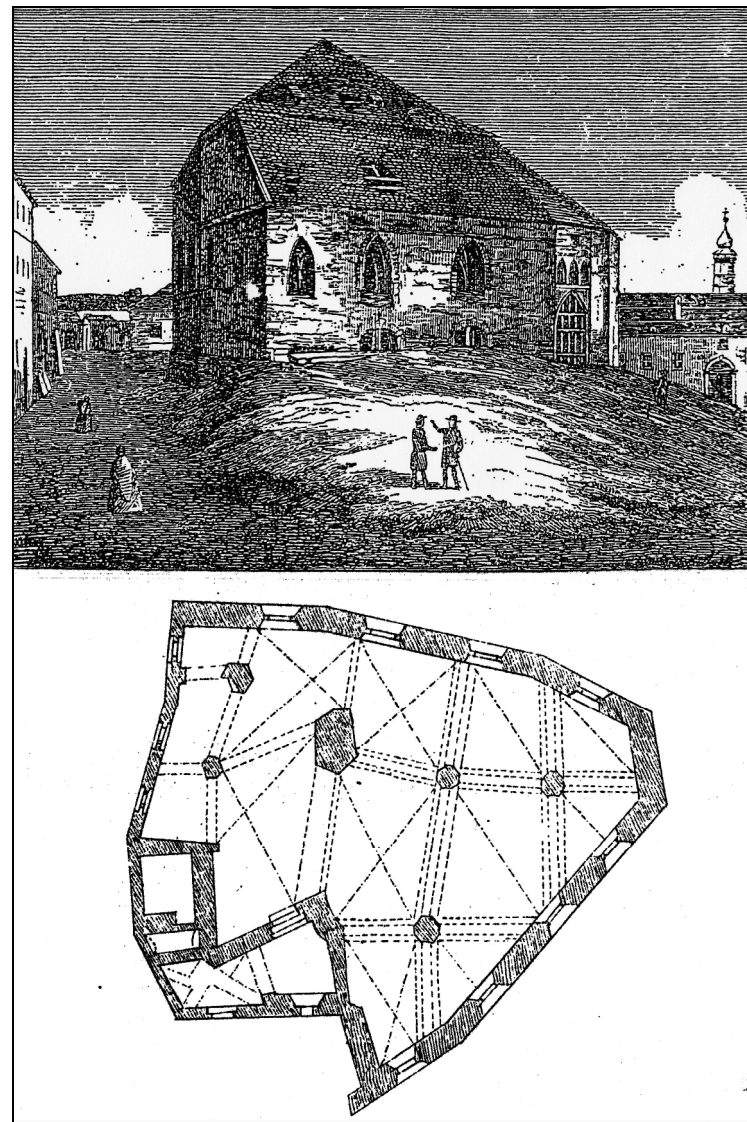
Pokud by bylo možné se při datování spokojit jenom s tradicí, která se váže k určitému objektu, pak by bylo nutné k nejstarším olomouckým kostelům přiřadit ještě i jakousi stavbu na dómském návrší, z níž v polovině 18. století zbyla už jen zeď, o níž se vyprávělo, že je to zbytek kazatelny sv. Cyrila a Metoděje, jak zaznamenal ve svém obsáhlém spise premonstrátský historik (Ulmann 1762, 288) z nedalekého kláštera Hradisko a zachoval nám tím tehdy zřejmě všeobecně rozšířenou představu o slavné minulosti města, kde od nepaměti sídlil biskup, bylo mnoho klášterů a kostelů. Ale ani v tomto případě se stará tradice, jak uvidíme, nepotvrdila.

Co se kostelů sv. Petra a sv. Blažeje týká, obě budovy zmizely, aniž by bylo něco konkrétního o nich zaznamenáno. V roce 1792 byl zbořen kostel sv. Petra (Wolny 1855, 266–267), aby se mohlo chodit „přímou cestou“ do nemocnice zřízené na místě zrušeného minoritského kláštera (plán 1, písmeno L) jak poznamenal V. Šembera (Šembera 1847, 262). V roce 1839 došlo pak i na kostel sv. Blažeje, protože prý zabíral mnoho místa (Šembera 1861, 6, 66).

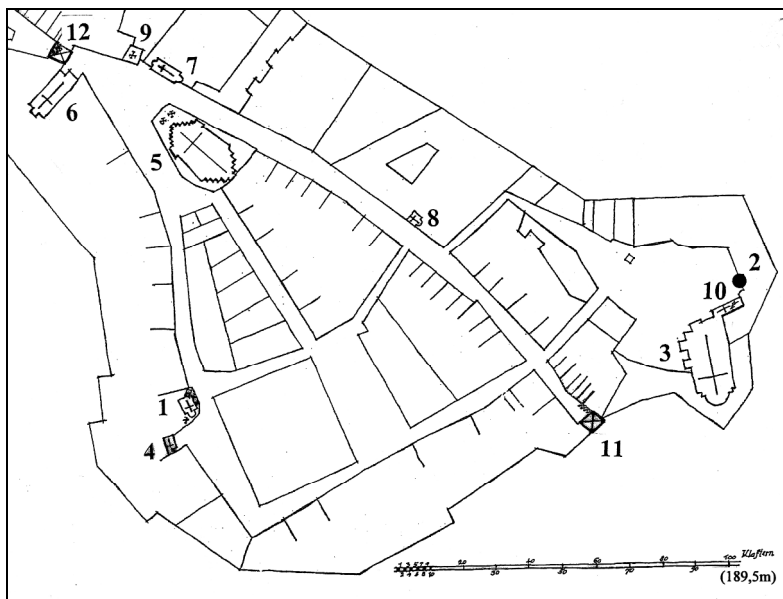
3. Zájem i nezájem

Se zkoumáním církevních staveb se začalo v Olomouci v osmdesátých letech 19. století. Poprvé se k takovému průzkumu naskytla příležitost, když se prováděla regotizace svatováclavské katedrály (1883–1896). Z plánu pořízeného arcibiskupským inženýrem G. Merettou, který stál v čele celé přestavby, je zřejmé, že se kopalo nejen v celém trojlodí, ale průzkum se prováděl i v gotickém ambitu a velká sonda byla vedena na rajském dvoře (plán 2). Výkopy se uskutečnily i na jižní straně dómu, jak vyplývá z pozorování J. Havelky, jednoho ze zakladatelů Vlasteneckého muzejního spolku, který si tam povšimnul nalezených hrobů (Havelka 1884). Merettův plán je jediným dokumentem, který se z té doby dochoval (o jeho nepřilíh kvalitní kopii – srv. Dohnal 1996). Nemá však žádný komentář, takže zakreslené situace nejsou úplně jasné. Nejvýznamnějším reliktem, na který se tehdy přišlo, je krypta, kterou zaregistroval i architekt R. Völkel, který byl do Olomouce vyslán vídeňským památkovým úřadem, aby podal zprávu o bourání románských věží na západní straně kostela (Völkel 1893). Prohlédl také vykopaný pozůstatek krypty, která mohla být i kresebně rekonstruovaná (obr. 8, nahoře). Vcelku ani v detailech však průzkum nebyl popsán a nezachovaly se žádné nálezy, na něž se tehdy muselo přijít. Nyní po víc než sto dvaceti letech od výkopů musíme bohužel konstatovat, že nemalý, v Olomouci vlastně první historickoarcheologický průzkum vyšel tak vlastně naprázdno. Uskutečnil se příliš brzy, v době, která k tomu ještě ani zdaleka nebyla zralá. Přesto tehdejší poznatky, i když zdaleka ne úplně a poněkud nejisté, se staly podkladem pozdějších, někdy dalekosáhlých a často i kontroverzních úvah.

Jen o několik let později došlo na další neméně významný, historicky cenný prostor. Byl jím pozemek na jižním okraji Předhradí, kde stával kostel sv. Petra (plán 1: 1; obr. 1: 1). Je známo, že existoval v 11. století, a že se při založení olomouckého biskupství v roce 1063 stal „matkou všech kostelů té provincie“. Po přenesení biskupství k nové svatováclavské katedrále se na krátkou dobu stal kolegiátním kostelem a potom

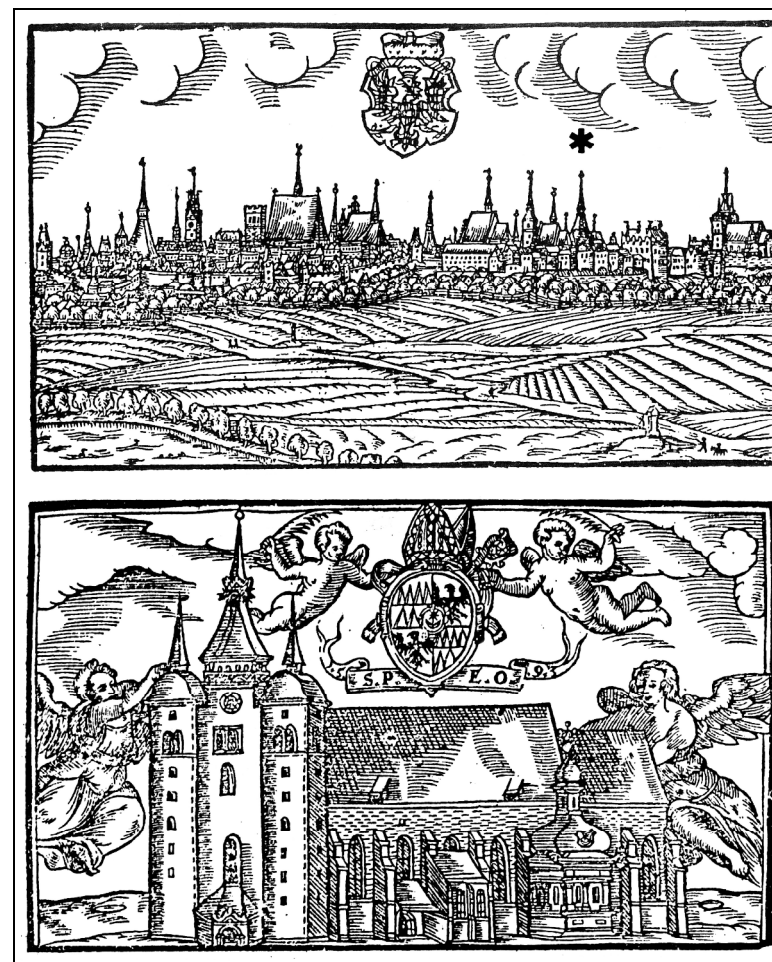

Obr.1. Nahoře: kostel sv. Blažeje v roce 1835 podle F. Domka (Státní okresní archiv Olomouc). Dole: půdorys kostela sv. Blažeje (W. Müller 1882)

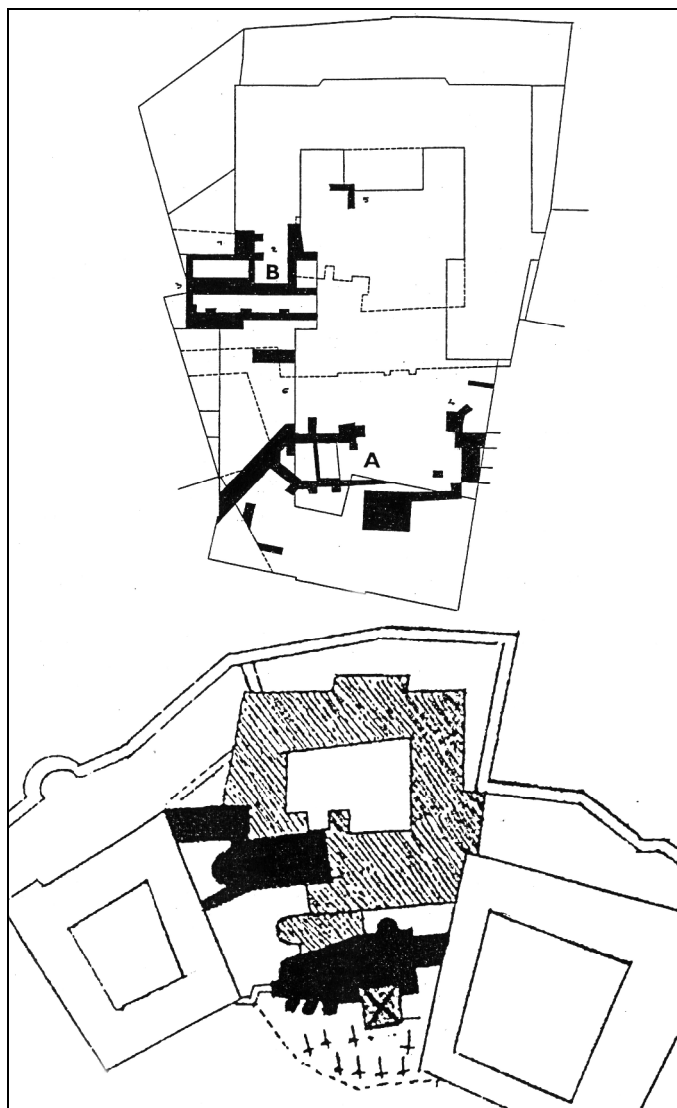
Obr. 2. Předhradí a dómské návrší. Výsek z plánu Olomouce; 1771–1783 (Státní okresní archiv Olomouc.). 1 – kostel sv. Petra 2 – kostel sv. Maří Magdaleny 3 – katedrála sv. Václava 4 – kostel sv. Jakuba 5 – kostel Panny Marie na Předhradí 6 – kostel Panny Marie Sněžné 7 – kostel sv. Kláry (zrušen 1782) 8 – kostel Všech svatých 9 – kostel sv. Ducha 10 – kostel sv. Anny 11 – Hradská brána 12 – Nová věž

kostelem farním. Po vyhoření v roce 1455 byl goticky přestavěn a až do josefínských reforem měl postavení hlavního kostela. V roce 1785 byl odsvěcen a v roce 1792, aniž by byl pořízen sebemenší popis nebo nákres, bezohledně zbořen. V obecném povědomí zůstalo, že to byla orientovaná stavba s vysokou věží (obr. 3, nahoře; obr. 5, vlevo), s jedním bočním vchodem od severu, s hlavním vchodem na západní straně a uvnitř s třemi oltáři; kolem kostela byl hřbitov. Jižně od hřbitova byl až k hradbám pozemek, který patřil do církevních rukou a měl bohatou historii (plán 1). Na počátku 13. století tam byl založen ženský klášter augustiniánek příslušný ke kostelu sv. Petra. Ještě během 13. století se augustiniánky osamostatnily a zbudovaly si

Obr.3. Nahoře: pohled na Olomouc od Z, kostel sv. Petra označen hvězdičkou (Paprocký, Zrcadlo ... Olomouc 1593). Dole: trojvěžové západní průčelí dómu (Paprocký, Zrcadlo ... Olomouc 1593)

klášter s kostelem sv. Jakuba. Na počátku 16. století byl klášter určitou dobu opuštěný a pak do něho přesídlili minorité, kteří ho drželi až do svého zrušení za josefínských reforem (plán 1: písmeno L). V sekularizovaném objektu byla zřízena státní ne-

Obr 4. Nahoře: půdorys kostela sv. Petra (A) a kostela sv. Jakuba (B), situace v letech 1901–1902. Dole: půdorys kostela sv. Petra a kostela sv. Jakuba kolem roku 1780 (W. Müller 1882)

mocnice, která trvala do roku 1896. Starou nemocnici pak koupilo město, nechalo ji zbořit a v letech 1901–1902 postavit tzv. Elisabethinum, což byl vzdělávací ústav pro výchovu budoucích učitelů. Ústav se skládal ze tří budov rozmístěných v areálu kostela sv. Petra a kostela sv. Jakuba. Školní budova se nacházela v místě zbořeného svatopetrského kostela a pensionát na místě dřívější nemocnice. Obě budovy byly propojeny třetím velkým objektem (obr. 4, nahoře). O poměrně velké stavební akci se mnoho zpráv nedochovalo. Je zřejmé, že ačkoliv se vědělo, že se bude stavět v prostoru s bohatou historií, přístup byl čistě pragmatický; žádný respekt k minulosti a ani nejmenší průzkum nebo snaha zachovat něco z případných nálezů. Jediným zdrojem informací o rychle provedené stavbě je úřední referát v městské ročence (anonym 1900–1901), který se stručně zmiňuje o pozoruhodnějších nálezech zaznamenaných na schematickém plánu (obr. 4, nahoře).

Při stavbě školní budovy (nyní budova Filosofické fakulty UP, Křížkovského 10) byla odkryta značná část půdorysu goticky přestavěného kostela sv. Petra (obr. 4, nahoře: A) s polygonálně ukončeným presbytářem, s jižní zdí prolomenou už dříve při kladení potrubního vedení a se základovým zdívem věže přiložené k severní stěně. Na severní straně presbytáře byly zjištěny základy tří opěrných pilířů a v každém z nich schránka a v ní olověná plaketa se symbolem evangelisty (anděl, orel, býk). Čtvrtou plaketu se přes usilovné hledání nepodařilo najít. Přišlo se na ni náhodou až v roce 1958 při pořádání numismatických sbírek ve Vlastivědném muzeu, kam se neznámým způsobem dostala někdy ve dvacátých letech minulého století (Burian 1960). Při stavbě se našly pozůstatky kláštera s kostelem sv. Jakuba (obr. 4, nahoře: B). Nálezová situace při stavbě Elisabethina se až na některé detaily shodovala s půdorysem jak ho zaznamenal v osmdesátých letech 19. století W. Müller (obr. 4, dole), ačkoliv v jeho době kostel sv. Petra už neexistoval (Müller 1882). Otázka, kde uvedený autor čerpal informace, zůstává tedy otevřená.

Při stavbě na počátku 20. století bylo zaregistrováno několik archeologických nálezů (pravěké pohřebiště s kamenným obložím, kamenná sekerka, střepy, zvířecí kosti a parohy)

Obr. 5. Požár Nové věže 23.4.1675 (Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc). Kostel sv. Petra na Předhradí – gotická stavba s vysokou věží při levém okraji

a uprostřed dvora silná vrstva kostí. Zajímavá je zmínka o nálezu dvou zlatých mincí a několika stříbrných mincí i hracích žetonů. Mince nejsou určeny ani popsány a není uvedeno byly-li v nějakém vztahu k nalezeným kostem. V každém případě jde o pozoruhodné nálezy vzhledem k tomu, že kolem kostela sv. Petra byl hřbitov a že není vyloučeno, že zvláště stříbrné mince by se v některých hrobech z 11. století mohly objevit.

Průzkumu se dávno poničená lokalita dočkala až v roce 1948. Na nádvoří Filosofické fakulty tehdy provedl pražský archeologický ústav plošný odkryv. Znovu byl odkryt presbytář a část lodi goticky přestavěného svatopetrského kostela (Reichertová 1949). Bylo zjištěno, že presbytář měl dvě klenební pole a loď s čtverhrannými dlaždicemi, byla v něm renesanční krypta a ke středu západní obvodové zdi zvenku přiléhala čtvercová věž, který byl vyložen jako základna hranolové věže. Severní část kostelního půdorysu, kde se podle staršího výkladu nacházela věž, zasahující pod budovu fakulty, zkoumaná nebyla. Našlo se také několik hrobů bez milodarů, datovaných do 17. století a považovaných za pozůstatek hřbitova založeného až po zrušení kostela. (Hroby nejistého stáří se ukázaly na nádvoří fakulty i později – Dohnal 1987). Kromě průzkumu na Křížkovského ulici v prostoru svatopetrského kostela bylo tehdy položeno několik sond také na dómském návrší (na rajském dvoře, na parkánu u válcové věže-kaple sv. Barbory a uvnitř budovy kapitulního děkanství). Tím řešení olomouckých otázek skončilo.

Obr. 6. Nahoře: dóm v iniciále T v misálu Johánka z Bludova z roku 1466 (Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc) Dole: dóm na velké pečetí olomoucké kapituly s obrazem biskupa Jindřicha Zdíka u listiny z roku 1213 (Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc)

4. Uvažované možnosti a zjistitelné skutečnosti

Bádání nad problémy raněstředověké Olomouce se opět vrátilo k tradičnímu studiu archivního materiálu a dochovaných památek samotných. I tak to bylo období znamenitého rozvoje. Pozornost se začala obracet k otázkám zdánlivě druhořadým. Ukázalo se však, že jsou pro celkové pochopení situace důležité. Studoval se např. krajinný reliéf, který ve starých dobách byl rozhodující pro průběh a fungování dálkových, příp. i regionálních stezek, sledovala se topografie větších sídelních aglomerací ve vztahu k přírodnímu prostředí, hledaly se filologické souvislosti v názvosloví, poukazovalo se na přetrvávání předkřesťanských kultů apod. Nejenom z těchto hledisek uvažoval o vzniku Olomouce a o jeho nejstarším období V. Richter, jehož práce z padesátých let minulého století a hlavně poslední z nich (Richter 1959) představují jakési kompendium tehdejších vědomostí a předpokladů o městě, které se stalo duchovním centrem Moravy. Bádání se však nezastavilo. Pozvolna a ne bez obtíží přibývaly nové poznatky. Díky jim vidíme mnohé problémy jinak, posuzujeme je v jiném světle a pokoušíme se o řešení se zřetelem k informacím, které dříve nebyly k dispozici. Nebude proto od věci, když si připomeneme, alespoň něco z toho, jak se jednotlivosti jevily před padesáti lety. V Richtrově pojetí počátky slovanské Olomouce sahají do mytické doby, kdy v nejvyšší části tzv. Olomouckého kopce (v místech nynějšího kostela sv. Michala) vykristalizovalo jakési posvátné místo, které nebylo jenom centrem kultu, ale i místem práva a soudu. Konfigurace krajiny pod kopcem umožnila právě zde poměrně snadno překonat neprůchodný zaplavovaný pruh podél řeky Moravy. Od pravěku tudy procházely dálkové i místní stezky. Ve druhé polovině 8. století v tomto prostoru vznikl trvale osídlený kmenový hrad srovnatelný s obdobnými centry, jaká jsou známa zejména z jižní Moravy. Staroslovanské hradisko snad i se zvláštním knížecím areálem V. Richter předpokládal na malé vyvýšenině, kde se nachází Klášter Hradisko, na levém břehu řeky Moravy, naproti dómskému návrší. O tom, jaká byla situace v 9. a 10. století v širším okolí, se tehdy ještě moc nevědělo.

Diskutovalo se pouze o moravském biskupství, jehož existence je pro třetí třetinu 10. století písemně doložena. V. Richter se přiklonil k názoru, že sídlo biskupa v té době je třeba hledat nikoliv v Olomouci, ale někde na jižní Moravě. Nejvíce pozornosti věnoval samozřejmě knížecímu hradu, který měl být podle jeho názoru velmi rozsáhlý a v románské době měl sestávat ze dvou částí. Kromě vlastního hradu na dómském návrší mělo k němu patřit i daleko větší Předhradí, které sahalo až k nynějšímu kostelu P. Marie Sněžné. Teprve v gotické době se hrad měl podstatně zmenšit a omezit se jenom na dómské návrší. Jeho představa o takto velkém území souvisela s tím, že nechtěl připustit, že by dálková stezka mohla vést přímo pod dómským návrším, nevýraznou sníženinou (nynější Třída míru), čímž by hrad, jak si ho představoval, byl přetřát, což přirozeně nebylo možné. Byl totiž přesvědčen, ačkoliv to nemohl doložit, že Hradská brána (obr. 2: 11) v románské době ještě nebyla prolomena. Druhým argumentem, v jeho době snad ještě přijatelným, bylo, že kostel sv. Petra, nacházející se na Předhradí, interpretoval jako velkofarní kostel postavený z bezpečnostních důvodů ne přímo v sídle knížete, ale poněkud stranou. Tzv. Přemyslovský palác považoval sice za pozdněrománskou stavbu vzniklou až po požáru v roce 1204, ale oproti stále ještě velmi populárnímu názoru, že je to sídlo knížete, se jasněji postavil na stranu těch, kteří ho považovali za biskupský palác.

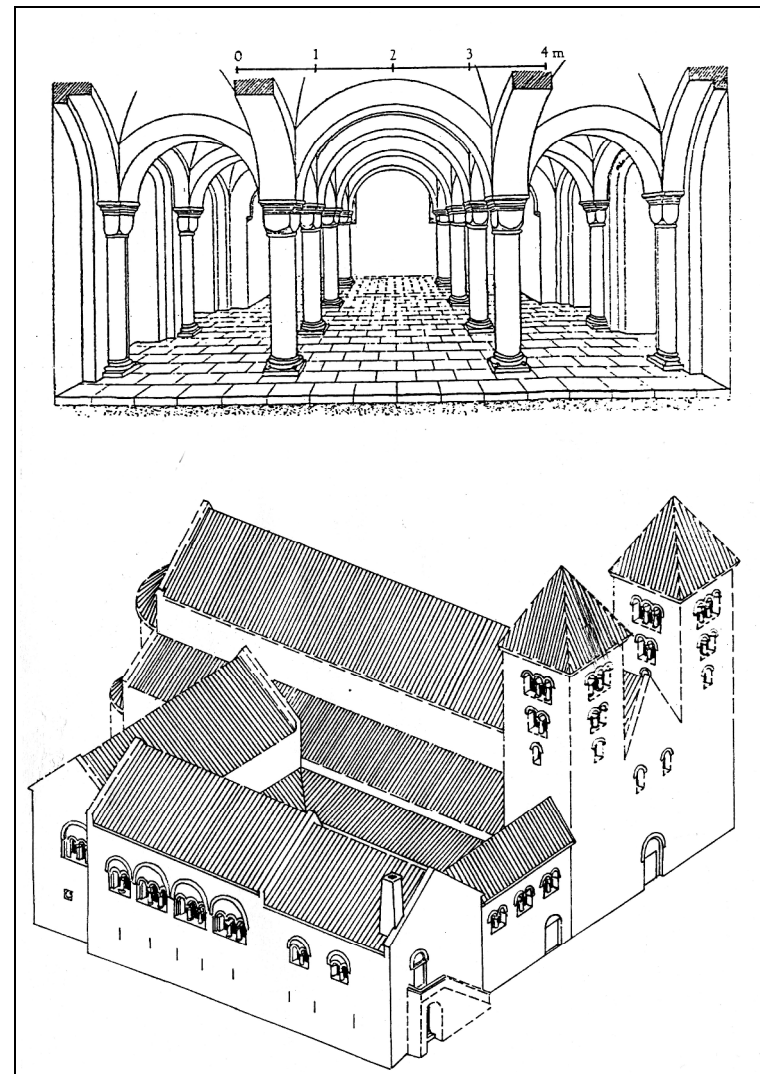
Jediným objektem, který se zachoval z doby, kdy na dómském návrší stával hrad a dodnes slouží svému účelu, je katedrála. Dóm, jak ho známe dnes, je sice podstatně větší, než původní románská bazilika a také vzezření je jiné, ale jeho bohoslužebná funkce zůstává stále táž. Stavba, na svou dobu poměrně veliké baziliky, byla zahájena před devíti sty lety za úředního knížete Svatopluka a v době episkopátu Jana II., tedy někdy v letech 1104–1107. Bylo to před tím, než se Svatopluk stal panovníkem českým a přesídlil do Prahy. Kostel začali ve východní části hradního areálu stavět, když se ukázalo, že kostel sv. Petra na Předhradí je malý a nestačí pojmout lid shromážděný k bohoslužbám, jak stojí v listině, v níž se píše o rozhodnutí biskupa Jindřicha Zdíka přenést biskupské sídlo na hrad k nové katedrále. O tom proč, za jakých okolností stavba začala, anebo

nestál-li v těch místech snad nějaký starší malý kostelík se uvažovalo poměrně často. Dnes je jasné, a od doby, kdy byl zjištěn hradní kostel zasvěcený sv. Maří Magdaléně o tom nelze pochybovat, že Svatopluk, když začínal se stavbou baziliky věděl, že staví (nikdo jiný než majitel pozemku i celého hradu kostel v těch dobách stavět nemohl) kostel pro biskupa a byl si vědom toho, že to nemůže být nějaký malý kostelík, ale že to musí být stavba natolik prostorná, aby stačila pojmout víc lidí než je početně neveliké společenství hradních obyvatel. Politická situace v přemyslovském státě, prožívajícím vnitřní krizi, nebyla v první třetině 12. století dobrá a poměrně časté změny panovníků měly asi nepříznivý vliv na stavbu. V Olomouci, po svém strýci Otovi II., který padl v roce 1126 v bitvě u Chlumce, převzal stavbu ani ne dvacetiletý kníže Václav (syn Svatopluka, zakladatele stavby). I ten však v březnu 1130 zemřel, aniž by mohl kostel dokončit. Před svou smrtí předal rozestavěnou budovu biskupu Zdíkovi, který stavbu dokončil a 30. června 1131 kostel za přítomnosti pražského knížete Soběslava I., jeho manželky a početného kléru i množství lidu slavnostně vysvětil.

Dóm v jeho původní podobě známe ze dvou vyobrazení (obr. 6); interiér je možno si alespoň v hlavních rysech představit díky zmíněnému Merettovu plánu a díky pozorování R. Völkla, který byl přítomen při bourání čtyřhranných věží. Byla to trojlodní bazilika se dvěma věžemi na západní straně. Trojlodí členily dvojice čtyřbokých arkádových pilířů a hlavní loď byla ukončena půlkruhovitou apsidou. Zakončení bočních lodí se při vykopávkách v době regotizace dómu nepodařilo zjistit (plán 2). Pod chórem byla krypta se třemi loděmi (obr. 8, nahoře) a s kamennou dlažbou, na níž stálo deset sloupů s krychlovými hlavicemi nesoucími klenby. Obvodové zdi krypty byly rozčleněny půlkruhovými výklenky. Našel se také dveřní otvor, kterým se z krypty vstupovalo do chodbičky v síle zdi a po schodišti se vystupovalo do severní lodi. Dóm podle V. Richtera nebyl jednorázovou stavbou, ale bylo to dílo dvou odlišných stavebních hutí realizujících v jistém časovém odstupu projekt, který prodělal svůj vývoj. Jako nejstarší se mu jevila krypta a východní část lodí, což bylo dílem jihoněmecké huti příslé do Olomouce na rozhraní 11./12. století poté, co v Praze skončily

Obr. 7. Nahoře: dóm v roce 1747, intronizační průvod kardinála Troyera (Moravský galerie v Brně, výřez) Dole: dóm okolo roku 1830 podle Fr. Richtera (Vlastivědné muzeum v Olomouci)

Obr. 8. Nahoře: rekonstrukce dómské krypty (M. Kráčmer 1886) Dole: dóm a církevní budovy na jeho severní straně, pokus o rekonstrukci podle poznatků z průzkumu 1972–1995

práce na Svytlahňevově bazilice. Stavět se začala nejdříve krypta, jak to bylo ve středověku obvyklé. Hotová krypta mohla být vysvěcena snad už v roce 1106, tedy ještě před tím, než Svatopluk odešel do Prahy. V prvním desetiletí 12. století mohla stát už i apside střední lodi a uzávěry obou bočních lodí. Za vlády Oty II. měla být stavba podle V. Richtera přerušena a pokračovat se mělo až po bitvě u Chlumce, po nastoupení vlády knížetem Václavem, když už došlo ke změně projektu. Měli být zaangażováni jiní, pokročilejší stavitelé, kteří celou stavbu dokončili. Jedním z důvodů k takovýmto úvahám byla představa o tzv. saském trojvěží, jak ho známe z dřevorytu v Paprockého Zrcadle (obr. 3, dole) a jaké existovalo ještě v polovině 18. století (obr. 7, nahoře). V. Richter samozřejmě věděl, že jde o pozdní výtvar, ale připouštěl, že tři věže mohl dóm mít už ve staré době. To pozdější bádání vyvrátilo s poukazem na skutečnost, že na nejstarších vyobrazeních (obr. 6) žádný náznak něčeho podobného není.

V souvislosti s průběhem kostelní stavby, příp. s otázkou kdy byl kostel dokončen, není bez zajímavosti, že ještě nedávno se diskutovalo o tom, zda při svěcení kostela v roce 1131 byla budova dokončena. Vyskytl se totiž názor, že tomu tak nebylo, a že trvalo ještě deset let, než se podařilo kostel dostavět. Kromě jiného se argumentovalo tím, že slavný dedikační obraz olomouckého horologia objevený v sedmdesátých letech 19. století v Královské knihovně ve Stockholmu, kam se dostal po třicetileté válce (obr. 9), a je datovatelný na začátek roku 1142, souvisí s dostavbou olomoucké katedrály (Bistřický 1980). Uvedená teze nebyla přijata s tím, že obraz nevypovídá o dokončení kostela, ale že je to oslava pastorační činnosti kapituly založené u nové katedrály (Merhautová-Livorová 1985). Nebezpečnou informaci k naznačené otázce přinesl archeologický průzkum. Ukázalo se totiž, že palác, románský ambit a kanovnícký dům nebyly postaveny současně s kostelem, ale byly k němu postupně přistavovány. Musel tedy stát kostel jako první, a to dokončený, aby na jeho severní zeď mohl být vůbec napojen ambit a dům pro kanovníky. Ani v nejmenším nelze proto pochybovat, že katedrála musela být v době svěcení úplná. Deset let, které uplynuly mezi konsekrací dómu a přenesením

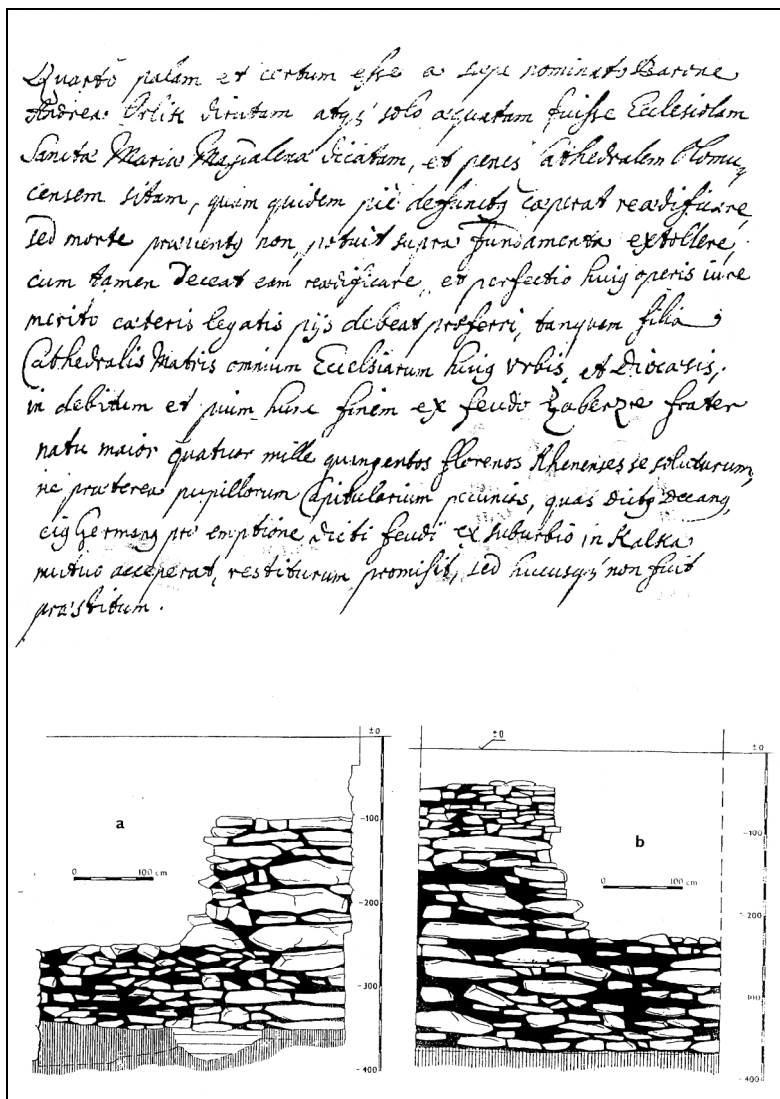
Obr. 9. Dedikační obraz olomouckého horologia (Kunglinga Biblioteket Stockholm)

biskupského sídla bylo vyplněno pracemi na realizaci obou nemalých staveb potřebných pro kanovníky, žijící společným životem, jak bylo v té době obvyklé. Je proto nutno dát přednost výkladu, že popudem k vytvoření nádherného obrazu, který je vynikající ukázkou výtvarné knižní kultury románského období, nebylo dokončení kostela. Teprve když budování církevních objektů (katedrála, biskupský palác, kanovnický dům a ambit), tvořících uzavřený stavební komplex, skončilo a vysoké církevní orgány v něm působící začaly se svou činností, byl důvod k duchovní radosti, kterou obraz, datovaný na začátek roku 1142, zřejmě vyjadřuje.

Třetí stavbou, která patří mezi nejstarší olomoucké církevní památky, byl kostel sv. Maří Magdalény v pramenech označovaný většinou jako kaple. Je známý z řady písemných zpráv, počínaje 13. stoletím. Nejstarší je zmínka v listině Přemysla Otakara II. z roku 1267, v níž král dal svolení kapitulnímu děkanovi Bartoloměji ke stavbě domu mezi kaplí sv. Maří Magdalény a domem Benedy z Dubicka. V další zmínce z roku 1296 šlo o pronájem téhož domu olomouckému komorníkovi Albertu ze Šternberka k doživotnímu užívání. Roku 1432 vydal olomoucký biskup nařízení, že kapitulní děkan musí vždy sídlit v děkanském domě při kapli sv. Maří Magdalény a i kdyby byl zároveň kanovníkem nesmí požadovat jiný dům. Jiná zmínka z roku 1473 se týká dotace v kapli a v poslední zmínce se uvádí, že tělo v Kroměříži v roce 1541 zesnulého biskupa bylo převezeno do Olomouce a před pohřbením vystaveno v kapli sv. Maří Magdalény. Uvedené zmínky byly historikům a topografům Olomouce známy, ale o poloze zmizelé kaple nic neříkají. Daleko významnější jsou dvě nejmladší zprávy, o nichž se zmíníme a o něž se opíral i V. Richter, když uvažoval o kapli jako o soukromé svatyni knížete. Předpokládal, že by se jako taková dala předpokládat buď na místě nynější barokní sochy sv. Jana Nepomuckého, anebo přímo v zahradě kapitulního děkanství. Tím bádání v tomto směru pro nedostatek dalšího pramenného materiálu skončilo.

Byla zmínka o dvou nejdůležitějších, i když relativně pozdních, zprávách. Starší z nich je latinsky psaná relace, kterou ve třicátých letech minulého století objevil A. Neumann, profesor

českých církevních dějin na olomoucké teologické fakultě (Neumann 1939, 167). V písemnosti (obr. 10, nahoře) datované 2. prosincem 1653 a odeslané z kapituly rektorovi olomouckých jezuitů se mluví o třicetiletou válkou zničeném městě. V písemnosti v překladu V. Cekoty z Cyrilometodějské fakulty UP se říká: „Je zřejmé a jisté, že kostel zasvěcený sv. Maří Magdaléně, ležící u olomoucké katedrály, dlouho se zemí srovnaný, zbožně zemřelý baron Ondřej Orlík začal obnovovat, ale smrtí překvapen nemohl vyzdvihnout nad základy. Slušelo by se kostel jakožto dceru katedrálního kostela vystavět, a aby dokončení tohoto díla dalšími zbožnými odkazy bylo plným právem preferováno. Na tento zbožný a záslužný účel přislíbil bratr zesnulého 4500 zlatých ze svého léna v Zábřehu.“ Druhou ještě mladší zprávu zanechal M. Ulmann, o kterém jsme už slyšeli na začátku v souvislosti s předpokládanou cyrilometodějskou minulostí Olomouce. V Ulmannově spisu (obr. 11–12) se mluví o tom, že „... na prostranství před dómem bylo vidět kus prastaré zdi, o které ... se vyprávělo, že prý tam před časem stála kazatelna Cyrila a Metoděje, moravských věrozvěstů ... Už zemřelý kapitulní děkan Kašpar svobodný pán z Glandorfu, chtěje se o tom víc dovědět, dal v dubnu 1749 kus rozpadající se zdi strhnout a vytrhávat i základy v plném rozsahu v naději, že se přijde na základní kámen zaniklé budovy. Nejdříve se přišlo na čtyřboký kámen ... který se zdál ukazovat na další čtyři kameny v základovém zdivu, což bylo podnětem dál a hlouběji kopat; kopalo se v okolí a ukázalo se, že tam kdysi stála nejen kazatelna, nýbrž také jakýsi kostelík. Na čtyřech nárožích se přišlo na další čtyřboké, navzájem se podobající kameny ... přikryté olověnými čtverhrannými plátky, na kterých bylo vidět symboly čtyř evangelistů ... anděl, lev, vůl, orel. Pod každým plátkem byla čtyřboká jamka a v ní po třech oblázcích a trocha rozpadlého kadidla ... Z nálezu bylo zřejmé, že na těchto základech kdysi stával kostelík nebo kaple. Postavila ji moravská královna Fridegildis nebo moravští apoštolové Cyril a Metoděj anebo tito svatí postavili na základech tehdy už zaniklé kaple svou kazatelnu? To se nedá rozhodnout. Nedaleko zaniklé kaple stojí ještě jiná kaple, zasvěcená sv. Barboře ...“

Obr. 10: Nahoře: záznam z roku 1653 o pokusu zachránit kostel sv. Maří Magdalény (Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc) Dole: násilím vylámané proluky v základovém zdivu kostela sv. Maří Magdalény v severní zdi (a), v jižní zdi (b)

Zkoumání dómského návrší kladením zjišťovacích sond a plošně omezených odkryvů (rajský dvůr a východní část kapitulní zahrady) bylo poměrně zdlouhavé a navíc komplikované tím, že ne všude, kde by to bylo z archeologického hlediska potřebné, bylo možné zemi otevřít. Navázali jsme proto spolupráci s geofyziky. Ti provedli elektroodporové a gravimetrické měření, ale mnoho archeologicky využitelných informací to bohužel nepřineslo. A nebylo divu; vždyť nešlo o nějaké klidné polní nebo lesní parcely, ale o terén, kde se po staletí stavělo, přestavovalo a bořilo, kde v zemi dodnes leží už dávno nefunkční vedení a i povrch byl nejednou nejrůznějším způsobem měněn. V roce 1983 se znovu ukázala možnost aplikovat geofyzikální detekci, tentokrát to byla u nás v té době ještě nepříliš častá radiolokační metoda. Bylo vyšetřeno zadržované prostranství před dómem i sousední zahrada kapitulního děkanství. Tam byl výsledek obzvlášť nadějný, neboť byl signalizován poměrně velký zděný objekt obdélníkového půdorysu vymezený kamenným zdívem. Ověřovací sondy však pozitivní prognózu nepotvrdily. Ukázaly se pouze výkopy pozdněstředověkého i pozdějšího původu. A přece jeden příznivý výsledek toto vybočení z běžné praxe přineslo. Abychom měli jistotu, že opravdu nám nic neuniklo, byl proveden ve východní části kapitulní zahrady odkryv tradičním způsobem. U válcové věže (kaple sv. Barbory) se objevil poměrně dobře zachovaný zbytek kamenné plenty sypaného valu a do ní zapuštěné kamenné nároží jakési budovy, která zabíhala svým půdorysem pod budovu kapitulního děkanství. Budova byla tehdy využívána k výuce, takže bylo nutno spokojit se pouze se zjišťovacími sondami. V letech 1984, 1992 a 1994 bylo zjištěno, že jde o základy neveliké čtyřúhelníkové budovy (8,5×13,5), která je orientovaná a na východní straně ukončená obloukovitě vyklenutou zdí (plán 3, obr. 13). V základovém zdivu místy z neobyčejně velikých lomových kamenů spojených nepříliš kvalitní vápennou maltou byly na dvou místech značně velké proluky (obr. 10, dole) a velký kus severní obvodové zdi úplně chyběl. Také obě nároží na východním konci, na něž navazovala oblouková zeď, byla vyzděna z daleko drobnějšího kamene spojovaného jinou maltou a byla založena hlouběji (obr. na zadní stránce obálky).

K zachovanému zbytku severní zdi byly přiloženy bloky odlišného zdiva. Všechno jsou to evidentně druhotné prvky stejně jako základové části pilířů, které byly zjištěny při záchranném výzkumu provedeném v rámci projektu Arcidiecézního muzea, a vypovídají o jakési stavební akci. Celou situaci pomohly vysvětlit a hlavně datovat hojné nálezy střepů a úlomky kamenných kachlů (Dohnal 2001, str. 287, č. 48–52; str. 288, č. 59). Všechny jsou datovatelné do 17.–18. století, a nacházely se všude kolem odkrývaného zdiva. Situace zjištěná v terénu odpovídá tomu, o čem se dovídáme z obou písemných zpráv, že totiž po třicetileté válce byla snaha zaniklý kostel znovu obnovit, což se nepovedlo. V polovině 18. století se na lokalitě znovu kopalo – jak jsme se dověděli z Ulmannova líčení – půdorys byl trháním kamenů ze základového zdiva značně poničen, což odpovídá zjištěnému stavu. Lze proto konstatovat, že relikt pod východní částí kapitulního děkanství je pozůstatkem kostela sv. Maří Magdalény.

Kostel stál na zbytku zplanýrovaného obranného valu, takže mohl být postaven až když opevnění ztratilo význam a jeho zbytky začaly překážet. Val měl hlinitý násyp, možná vyztužený vnitřní trámovou konstrukcí, který zevně chránil kamenné zídky seskládané „na sucho“ z plochých kamenů (obr. 14, dole). Oboustranně oplentované valy nebyly na Moravě běžné. Stavěly se v 9. a 10. století v Čechách, v těch částech země, kde vládli Přemyslovci anebo kam směřovala jejich expanse (Krakovsko). Jistě nebyla náhoda, že právě takové „českým“ způsobem postavené opevnění bylo zjištěno v Olomouci na dómském návrší, nacházejícím se nad přechodem přes řeku Moravu lemovanou poměrně širokým pravidelně zaplavovaným pruhem země. Je známo, že od Prahy přicházející dálková stezka a dále směřující přes Přerov a Moravskou bránu do Slezska a Malopolska právě zde překonávala obtížnou přírodní překážku. A víme také, že stezka fungovala přirozeně v obou směrech a koncem 10. nebo na počátku 11. století, v době kdy mladý Přemyslovský stát prožíval hlubokou krizi, do Přerova pronikli polští bojovníci Boleslava Chrabrého (Staňa 1991) a zřídili si tam svoje opevnění. Valy postavili způsobem jak oni byli zvyklí, bez kamenných zídek, ale z kmenů a trámů. Obě opevnění, olomoucké i pře-

Wahrheit suchen, und da die Griechen schläftig oder ja freitig; das Deutchland die Sprüche des Heil. Geistes ergründen möge? Ich erfuhr in der Wahrheit, daß Gott kein Annehmer der Personen, sondern in allen Völkern, wer ihn fürchtet, und thut die Gerechtigkeit, der seye ihm angenehm. Act. 10. die von dem Schwerdt-Handhabe längst verhärtete Hände und die zu dem Hogen und Pfeilen geschicklichere Finger werden zur Übung der Schreibfeder erweicht: und die kriegerische Gemüther werden in die Sanftmuth verkehret. Nun sehen wir auch die Prophezyung Esaia erfüllen: Sie werden ihre Schwerdter zu Pflugschneiden, und ihre Spisse zu Sicheln. Es wird ein Volk das Schwerdt nicht mehr aufheben wider das andere: man wird sie hinfort zum Brigege nicht anführen. Esaia C. 2. V. 4. und wiederum bey diesem C. 11. V. 6. Alsdann wird der Wolf bey dem Lamm wohnen; ein Leopard und ein Höllein werden sich bey einander Lägern, ein Kalb und ein Löwe und ein Schaf werden zusammen halten, und ein kleines Kind wird sie vor sich treiben. Ein Kalb und ein Bär werden sich zusammen Weiden, und ihre Jungen werden beyeinander liegen; und der Löwe wird gleich einem Ochsen-Spreuer fressen. Nicht daß die Einfältigkeit in die Grausamkeit, oder wilde Art, verkehret werde, sondern die wilde Art die Einfältigkeit lerne. Ihr verlanget von mir eine Sache so einer grossen Wichtigkeit, und noch eines grösseren Neids, in welcher nicht der Witz, sondern die Gelehrtheit des schreibenden bestättiget wird: Daß der ich von andern zu urtheilen verlange, mich selbst aller andern Urtheilen aussetzen, und euch alles, was in dem Psalter unter den Griechen und Lateinern freitig, und den Hebräern mehr zuständig seye, andeuten soll. Bisahero der Heil. Hieronymus. Woraus erhellet, von was vor Gelehrtheit die zweyne Bischöfe, nemlich Fretella der Dalmatische, und Sunnias der Nitriensische Bischof gewesen, weil sie Hieronymum den grossen Kirchenlehrer durch ihre Anfragen, und in der Heil. Schrift gehabte Zweifel zur Antwort und Auflösung ihrer Zweifel zuwerthen sich unterfingen. Hanszius glaubet zwar Rosimundus habe einige Bischümer in seinem Königreich errichtet, er spricht aber, die Namen und Dertter, an welchen solche gestiftet wurden, seyen ungewiß, und dahero nur lautere Wähne. Man sahe zu Dalmatien auf dem Platz vor der Domkirchen ein Stück von einer uralten Mauer stehen, und es war nach Bericht der Altväter unter den Ansassen die allgemeine Rede, daß darauf der Predigstuhl Cyrilli und Methodii der Mahrischen Aposten vor Zeiten gestanden seyn soll: und solche Meinung zwar machte eben diese Mauer desto glaublicher, weil sie an einem etwas erhobenen Ort ausgehölet, solche Höhle aber mit einem gemauerten Brustwehr versehen war, und also einem Predigstuhl gleichete. Wessen nun eine weitere Kamtinnuß zu erlangen befohl der damalige, nun aber in Gott verschiedene Domdechant H. Casparus Freyherr von Glandorf im Jahr Christi 1749. in dem Aprilmonat das obbemeldte zimlich eingezogene Stück-Mauer nieder zu reissen, und auch die Grundfeste davon, wie weit und breit sie nur immer sich erstrecken sollten, aus dem Hohen heraus zu brechen, mit Hoffnung den Grundstein des gewesten Gebäudes darinnen anzutreffen. Und man fand erstens einen viereckigen einen Schuh breiten Stein, der mit seinen vier Ecken andere in solchen Grundfesten stückende vier Steine anzuzeigen schiene, und gleichsam Anlaß gab in die Grundfeste tiefer und weiter einzuhauen; dahero grublete man solche ringsherum und fand, daß darselbst vor Zeiten nicht nur allein ein Predigstuhl, sondern auch ein Kirchlein gestanden. Man traf auch an den vier Ecken andere viereckige, einander gleiche, sechsahb Zoll breite und etwas höhere vier Stein an, und diese waren mit vier bleyenen auch viereckigen Blättern gededet, worauf die Zeichen

der Heil. Evangelisten, nemlich: am einen die Bildniß eines Engels am zweyten eines Löwen, am dritten eines Stierens am vierten eines Adlers zu sehen. Unter einem jeden Blatt davon, ist ein viereckiges zween Fohlbreites und tiefes Gräblein, und in einem jeden Gräblein drey Rißlingstein, und etwas vom zergangenen Beyrauch, davon das kleinste Brößlein den annehmlichsten Geruch von sich gab: und also machte derselbige ganze Fund gewiß, daß an solchen Grundfesten vor Zeiten ein Kirchlein oder Capelle gestanden. Aber hat diese Capelle Fridigildis die Mährische Königin, oder Cyrillus und Methodius die zween Heil. Mährische Aposteln erbauet? oder aber haben die zween Heilige auf die Grundfeste der damals eingegangenen Capellen ihren Predigstuhl errichtet? kan man nicht versichert werden. Unfern von eben dieser eingegangenen Capelle stunde noch eine andere der Heil. Barbara geweihte Capelle, davon in einem auf Pargamen geschriebenen und in der Bischöflichen Buchcammer zu Erenzier verwahrten Buch folgendes zu lesen: Nos Præmislaus Ottocar Rex Bohemiar & Marchio Moraviae donamus tibi Budislao Decano domum in Castro ad Olomuc inter Capellam S. Mariae Magdalena & Domum Beneda de Dubiczko cum suis pertinentiis pro te & successoribus tuis &c. Anno 1267. apud Brodam Sexto Calendas Februarias. Zu Deutsch: Wir Przemislaus Ottocarus König in Böhmen und Markgraf in Mähren schenken dir Dechant Budislao ein Haus in der Burg an Dlmütz zwischen der Capellen S. Mariae Magdalena und den Herrn Beneda von Dubiczko, mit allem zugehörigen für dich und deine Nachfolger zc. im Jahr Christi 1267. bey Brod den 26. Jenner. Woraus erhellet daß weilen die erstens benannte Capelle vor den Eingang der heutigen Dom-Dechanten gestanden, herentgegen das Budislao dem Dom-Dechant und seinen Nachfolgern geschenkte Haus zwischen einer Capellen und einem herrschaftlichen Haus gestanden, daßsel-

bige dem Dom-Dechant Budislao geschenkte Haus, die jetzige Dom-Dechanten, von der Capellen S. Barbara, so fest an der Dechanten (woben auch das Barbara-Thor) und von dem Haus Beneda des H. von Dubiczko, (an dessen Stelle jetz die Wohnungen der Dom-Vicarium zu sehen:) beyder Seits eingeschlossen, gestanden, und bishero an diesem Ort stehet. Daß aber dieselbige Capelle nicht mehr der Heil. Mariae Magdalena, sondern der Heil. Barbara geweiht sey, hat es vielleicht die Zeitwechslung verursacht, und kein Wunder, zumalen man auch unweit von Dlmütz dessen Beispiel an der Chwalkowitzer Kirchen findet, welche, wie die Handschriften des Clossers Hradisch bezeugen, nicht mehr dem H. Urbano wie vor Zeiten, sondern der Heil. Barbara geweiht ist. Und dieses aus Gelegenheit der obenwachten Grundfesten.

Obangeführte Hanfzias hält auch Sunniam und Fretellam für seine Marfomannische Bischöfe, sondern vermerket, daß wann sie doch Deutsch, so sind sie des Gothischen Geschlechts, und keine Bischöfe, sondern Mönche gewesen, und hatten ihre Wohnung in Pannonien oder Norico. Wo er es her habe? weiß man nicht.

Wann uns davon zu mutmaßen erlaubt ist, so können wir keinen andern Wahn vorbringen, als daß, weilen diese zweene gelehrte Männer, dem Heil. Hieronymo zu folge, Gothen oder Gothen gewesen, und also eben der deutschen Sprach, gleichwie die Marfomannen, sich gebraucheten; die Königin Fridigildis aus Mangel der inländischen Seelforgern dieselben in die Marfomannie beruffen, und aus Vergünstigung des Päpstlichen Stuhls, ihnen die jetz erwählte Biscthümer mitgetheilt habe.

Als aber der alleinseligmachende Catholische Glauben, welcher vielleicht und fast ohne Zweifel, in der Marfomannie gänzlich erloschen, anwiederum dafelbst zu blühen anfieng; starb Siricius der Römische Bischof im Jahr Christi 398. den 26. Wintermonat, nachdem er unter andern löblichen Thaten auch einen falschen Mönch in

zu

Wann

I. Theil.

Obr. 11–12. Pasáž z Ulmannovy knihy Alt-Mähren I, týkající se nálezu základů kostela sv. Maří Magdalény v roce 1749

rovské, byla za česko-polských bojů zničena a v první polovině 11. století už ležela v troskách. Byla to doba, kdy nejdříve mohl být na zplányrovaném valu postaven kostel.

Průzkum přinesl ovšem další poznatky, které obdivuhodně korespondují s tím, co říká zpráva z poloviny 17. století, kde se mluví nikoliv o kapli, ale o kostele sv. Maří Magdalény (ecclesia). Hned na začátku průzkumu byl proveden plošný odkryv rajského dvora na severní straně dómu (plán 3). Našly se tam více či méně poškozené kostry, které ležely v zemině, překrývající zbytky téhož valu, na němž byl jen o několik desítek metrů dál postaven kostel. Z církevních dějin je známo, že ve středověku bylo dovoleno pohřbívat jen na hřbitovech a hřbitovy mohly být zakládány pouze u kostelů vybavených farními právy (křest, bohoslužby, pohřeb). Hřbitov, nebo lépe řečeno jeho zbytek, nalezený na rajském dvoře (plán 3, kostry ve šrafuře) je tedy jednoznačným potvrzením správnosti údaje o kostele, jak je uvedeno v písemnosti z poloviny 17. století.

Před časem se objevila teze, že hroby nalezené na rajském dvoře jsou pozůstatkem hřbitova patřícího k svatováclavské katedrále a je třeba je datovat až do 12. století. To ovšem neodpovídá faktu, že některé hroby se našly uvnitř palácového půdorysu a jiné byly poničeny při stavbě románského ambitu. V obou případech muselo dojít k pohřbům dřív, než se začal stavět dóm a vedle něho biskupský palác a zakrátko potom i kapitulní dům a románský ambit vložený do prostoru zbylého mezi nimi. Situaci nelze vyložit jinak, než že hroby na rajském dvoře jsou pozůstatkem hřbitova, který patřil ke kostelu sv. Maří Magdalény, a na němž se pohřbívalo už ve druhé polovině 11. století. Vyplynulo to ze šťastného nálezu denáru Spytihněva II. (1055–1061), který ležel pod hroby v jihovýchodní části rajského dvora v zemině překrývající zbytky zplányrovaného valu (obr. 14).

Hřbitov musel být kdysi poměrně rozsáhlý. Pohřbívalo se jižně od kostela, kde však hroby byly už od středověku ničeny. Zbyl jediný hrob dvaceti až třicetiletého muže, který se zcela neporušený zachoval nedaleko od jihozápadního nároží kostelního půdorysu (plán 3). Hřbitov pokračoval východním směrem (hroby se dají předpokládat v prostoru kaple sv. Anny; plán 3: L). Nejvíce pohřbů se nacházelo v místech nynějšího

rajského dvora. Podle antropologického vyhodnocení nalezených kostí tam bylo pochováno nejméně třicet osob všech věkových kategorií včetně dvou malých dětí, jejichž pozůstatky ležely na kostrách dospělých osob. Všechny kostry byly stejně uloženy a u žádné se nenašel žádný milodar, což by mohlo působit dojmem, že buď to byli lidé nemajetní, anebo se už natolik vymanili z předkřesťanských zvyklostí, že pozůstalí nepovažovali za nutné vybavit zemřelého něčím potřebným pro posmrtný život. Ve skutečnosti tomu tak nebylo. Vyplývá to z nálezů stříbrného prstenu s přírodním křišťálem datovatelného do 10.–11. století (obr. 14), který se našel spolu s několika zlomky lidských kostí v jedné sondě za kaplí sv. Jana Křtitele, kam se dostal se zeminou získanou na zrušeném hřbitově a použitou k zvýšení parkánu před stavbou kaple na začátku 15. století. Hřbitov byl rušen po částech, patrně podle toho jak rostly nároky na hradní prostor. Jisté ale je, že na počátku 12. století, když stavbou svatováclavské katedrály bylo zahájeno budování církevního okrsku a jihovýchodní část hřbitova se proměnila na staveniště, se v místech nynějšího rajského dvora už pohřbívat nedalo.

O tom, že olomoucký hrad měl dva prostorově odlišné, relativně samostatné a snad i svéprávné celky, totiž areál světský a církevní (Dohnal 2005, obr. 1), se dříve nevědělo. Svoji vnitřní strukturou i rozlohou se podobal jiným sídlům velkých feudálních pánů. Nacházel se pouze na nynějším dómském návrší. V 11.–12. století k němu zcela určitě nepatřilo tzv. Předhradí oddělené nehlubokou skleslinou (nynější třída 1. máje), kudy procházela dálková stezka, směřující k dnes přesněji už nelokalizovanému přechodu přes řeku. Hradní prostor chráněný s největší pravděpodobností obvodovou kamennou hradbou byl protáhlý (max. délka do 200 m, v nejširších místech až 80 m široký, celková rozloha do 1,5 ha) a vstupovalo se do něho od západu (směr od nynější Mlčochovy ulice). Hradní zástavba není příliš známá. Víme jenom, že zeměpanský areál se nacházel v západní části, jak vyplývá z polohy hradního kostela. Východní část byla původně asi volná (útočištný prostor pro lidi utíkající se do hradu v době válečné?). V průběhu první poloviny 12. století byl východně od zeměpanského areálu vybudován kompaktní okrsek církevní (katedrála, biskupský palác a patrový dům pro kanovníky

s ambitem), který ve 13. století prodělal další vývoj (z biskupské residence se stala katedrální škola, kanovníci přestali žít společně, jejich uprázdněný dům byl přeměněn na sídlo biskupa Roberta a katedrála dostala gotickou podobu). Daleko méně informací je k zeměpanskému areálu. Tam víme jenom o hradním kostele, k němuž patřil postupně rušený hřbitov. Šlo o nevelikou budovu s mělkou apsidou. Její neúplný půdorys byl natolik poškozen, že ho nelze využít pro datování. To naštěstí umožnila jednoznačná stratigrafická situace. Pokud jde o zasvěcení, lze poznamenat, že starokřesťanské patrocinium nebylo u nás nijak časté. Zasvěcení sv. Maří Magdaléně je doloženo v prominentním prostředí královského Vyšehradu k roku 1130, téhož zasvěcení je rotunda v Přední Kopanině u Prahy datovaná do první poloviny 12. století (Merhautová, Třeštík 1984) a na Moravě rotunda v Šebkovicích z pozdního 12. století (Kudělka 1984).

Kostel sv. Maří Magdalény, u něhož byly pohřbeny desítky zemřelých, nebyl jenom jakousi soukromou kaplí či svatyní panovníka, ale byl určen pro celé hradní společenství. U něho ustavený kněz (kolik jich bylo nevíme) byl existenčně nepochybně závislý na úředním knížeti jako na svém bezprostředním pánu, ale musel být podřízen i biskupu, sídlícímu v těsné blízkosti, nejprve na Předhradí a potom přímo na hradě. Sama skutečnost, že ve druhé polovině 11. století v Olomouci existovaly dva kostely, svědčí o mimořádném významu regionu a vyvolává přirozeně i otázku, proč asi byl kostel na Předhradí povýšen na biskupský, kde nemohlo být tak bezpečno jako na hradě, i když Předhradí jistě nebylo nějakou bezvýznamnou periferií. Na to samozřejmě dnes už nedovedeme odpovědět; je možné, že v době založení biskupství kostel na hradě ještě nestál a stál-li, byl příliš malý, než aby se mohl stát kostelem biskupským. V každém případě se pohybujeme v době, kdy se církevní organizace u nás teprve tvořila a při hradních kostelech vznikaly velké farnosti (blíž k tomu Cibulka 1934; Fiala 1965; Kadlec 1991).

Zjišťovací sondáží skončenou v roce 1995 archeologické práce na dómském návrší nebyly ukončeny. V rámci projektu Arcidiecézního muzea bylo znovu otevřeno podzemí ve východní části kapitulního děkanství. Pod destrukcí valu z 10. století se na

Obr. 13. Apsida kostela sv. Maří Magdalény postaveného na valu z druhé poloviny 10. století a zbytek čelní (vnější) kamenné plentý zplanýrovaného valu

severní straně kostelního reliktu objevila skupina hrobů datovaných od druhé poloviny 9. do poloviny 10. století (Zatloukal 2003; Týž 2004). To, že se také severně od kostela najdou hroby, se dalo očekávat. Překvapilo však jejich relativně veliké stáří oproti hrobům na rajském dvoře. Byl to pozoruhodný nález, který se asi sotva dá interpretovat jinak, než že se při severním okraji dómského návrší pohřbívalo už předtím, než byl postaven hradní kostel, a že na přetrvávající povědomí jakéhosi posvátného území pak v 11. století navázala stavba kostela a zřízení hřbitova.

V pojednání o starých církevních stavbách nemůže chybět zmínka o nedávném nálezů na tzv. malém dvoře na severní straně dómu. Neúplný půdorys byl vyložen jako pozůstatek jednodílného kostela s apsidou (11× cca 14 m) z poslední čtvrtiny 11. nebo první čtvrtiny 12. století (mohlo jít o nedokončený stavební

počin; Drobílková et al. 2004). Myšlenka, že by to mohl být konec nejsevernější lodi původně zamýšleného, ale nerealizovaného projektu pětিলodního dómu byla odmítnuta. Ať nalezený relikv byl či měl být samostatným kostelíkem, anebo je to nerealizovaná součást katedrály, rozhodně patří mezi nejstarší olomoucké sakrální stavby. K naznačené interpretaci je však nutné podotknout, že bohužel neznáme podpovrchovou situaci v kapli sv. Stanislava, tedy v prostoru, který zrcadlově odpovídá malému dvoře na severní straně dómu. To činí jakýkoliv soud o významu nalezeného pozůstatku nanejvýš nejistým. Uvážíme-li, že podle publikované teze by měl stát (nebo teprve měl být postaven) jen několik desítek metrů od hradního nevelikého kostela další malý kostel, jeví se naznačený výklad jako značně problematický. Do podobných nejistot se dostaneme, když si položíme otázku, kdo asi byl stavebníkem na území, kde stavět mohl jenom pán hradu. Ten už jeden malý kostel přece postavil. Proč by tedy vedle kostela sv. Maří Magdalény stavěl další podobný?

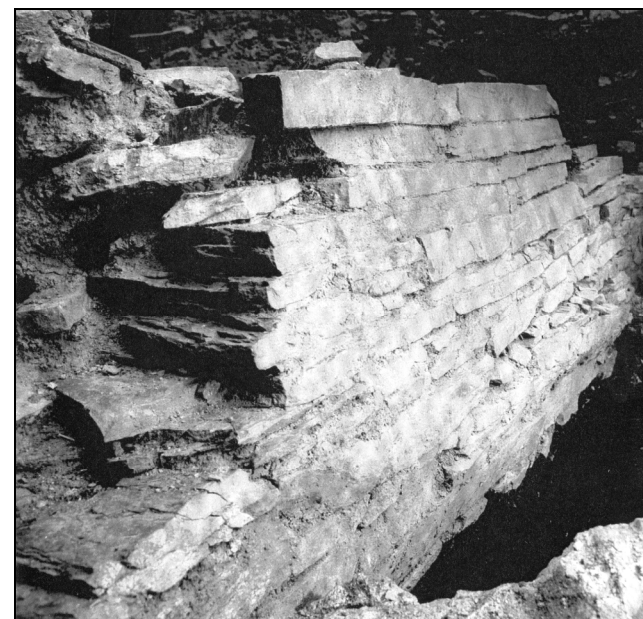
5. Doba a její atmosféra

Naše vědění o starých kostelech je založeno na informacích jednak z písemných pramenů, jednak z průzkumu samotných objektů, když si chceme udělat představu o jejich fyzické podstatě. Neméně zajímavé jsou však i zdroje, v nichž jsou zaznamenány okolnosti vzniku jednotlivých objektů, příp. příhody, jež osoby bytostně spojené s církví a s určitým kostelem prožily. Až žánrovým způsobem dokreslují atmosféru doby.

Je známo, že při založení olomouckého biskupství v roce 1063 se stal „matkou kostelů té provincie“ kostel sv. Petra na Předhradí. Tehdy se Morava vzpamatovávala po vleklých bojích mezi říší a právě zrozenými státy polských Piastovců a českých Přemyslovců. Boje se odehrávaly i na Moravě, kterou někdy mezi lety 1019–1021 na Polácích vybojoval český kníže Oldřich a předal do správy svému nemanželskému synovi Břetislavovi. Ve druhé polovině 11. století vládli už Břetislavovi synové, kteří mnoho bratrské lásky v sobě neměli, jak se v Přemyslovském

rodě často stávalo. K prvnímu konfliktu mezi nimi došlo hned po smrti jejich otce, když se vlády v Praze ujal nejstarší Sptyihněv a rozhněvaný se chystal na svého bratra Vratislava, vládnoucího v Olomouci. Ten raději prchnul do Uher a svou těhotnou manželku zanechal na zdejším hradě. Po Sptyihněvovi se pražským knížetem stal Vratislav. Ten situaci na Moravě znal a věděl, že Olomouc je místo poměrně bezpečné. Znal však i svého nejmladšího bratra Jaromíra, který byl předurčen stát se jednou pražským biskupem. Vratislav si byl vědom toho, že až se energický a svárlivý Jaromír stane biskupem, bude mu nepříjemným oponentem. Proto se snažil dojednat založení biskupství v Olomouci a vyčleněním Moravy z pražské diecéze zmenšit moc biskupa rozhodujícího nejenom v českých zemích. Vratislav měl úspěch, Olomouc se stala duchovním centrem země a Morava srovnala krok s vyspělejšími evropskými regiony, kde formování a řízení křesťansky orientovaného duchovního života bylo svěřeno místnímu biskupovi a jeho spolupracovníkům. Avšak zřízení olomouckého biskupství nebylo motivováno pouze ideálními pohnutkami. Po vysvěcení se nový pražský biskup Gebhart-Jaromír nejprve jednáním s bratrem-knížetem snažil dosáhnout zrušení biskupství v Olomouci. Když neuspěl ani při dalších vyjednáváních, při jízdě na Moravu odbočil do Olomouce. Zde navštívil svého spolubratra zdejšího biskupa Jana a v jeho příbytku ho napadl a surově zbil. Incident řešený stále na vyšších úrovních se dostal až před papeže, ale ani tam nedošlo k jednoznačnému řešení. Po desíti letech, v roce 1085, spor o olomoucké biskupství byl znovu obnoven, tentokrát před císařem. Bylo rozhodnuto, že sporné biskupství má opět splynout s rozsáhlou pražskou diecézí. Došlo k novým sporům mezi Vratislavem, který byl už králem a biskupem Jaromírem. Když Vratislav dosadil na uprázdněné místo biskupa v Olomouci svého kaplana, popudilo to pražského Jaromíra natolik, že se nadmíru rozezlen vydal se stížností k papeži do Říma. Dojel však jenom do Uher, kde onemocněl a zemřel. Biskupství v Olomouci bylo zachráněno.

Ale ani později nemělo olomoucké biskupství na různých ustláno. Zvláště těžká situace byla v roce 1145. Tehdy už nešlo o biskupství, ale o život biskupa. Moravští údělníci žili tehdy delší

dobu ve sporech s tehdejší biskupem Zdíkem, který se po dlouhém působení mimo diecézi vrátil zpět vybaven cenným privilegiem získaným od krále a potvrzeným pak i pražským knížetem. Privilegiem Zdík dosáhl vyjmutí biskupských statků z pravomoci zeměpanských orgánů. To rozdráždilo úřední knížata, která se proti němu spikla a pokusila se ho zabít. K útoku došlo, když se biskup na pozvání od papeže vydal na počátku roku na cestu do Říma. V jedné vesnici u Úsobrna, kde biskup s nevelkou družinou nocoval, bylo vše připraveno k přepadení. K dvorci, kde biskup odpočíval, se blížili útočníci, když cisterciák, který biskupa doprovázel, zaslechl nářev zpívaný jedním z útočníků. Probuzený a nakvap přioděný biskup stačil přeskočit plot a skrýt se v křovinách. To už útočníci vtrhli do prázdné ložnice. Krutě tam ztýrali jiného mnicha, a když biskupa nenašli, vydrancovali co mohli a dvorec zapálili, aby uprchlík, je-li tam někde ukrytý, uhořel. Ráno promrzlý biskup, který všechno pozoroval ze svého úkrytu, s pomocí místních sedláků se v přestrojení dostal do Prahy a později už s náležitým doprovodem do Říma. Případ se řešil u papeže, který nad útočníky vyhlásil klatbu, trvající dokud se provinilci s biskupem nesmířili.

Napadení biskupa Jana i vleklé spory o olomoucké biskupství se odehrály v době, kdy katedrálou byl ještě kostel sv. Petra na Předhradí. Ke sporům s biskupem Zdíkem a k útoku na něho došlo až později, když už biskupství bylo přeloženo k nové svatováclavské katedrále na dómském návrší. Žádná zpráva se naproti tomu nedochovala o kostele sv. Maří Magdalény. Víme však, že to byl sice neveliký, ale nepochybně důležitý hradní kostel, který byl jakýmsi duchovním středem hradního společenství. Z této své pozice začal ustupovat zřejmě poté, co takřka u něho byla postavena reprezentativní katedrála. Té samozřejmě skrovný kostelík nemohl konkurovat. Bylo jen logické, že v polovině 13. století byl někdejší hradní kostel chápán už jen jako kaple. Ta třicetiletou válku nepřečkala. V polovině 18. století byl její pozůstatek spojován s údajnou cyrilometodějskou minulostí a v současné době se zbylý relikt stal součástí Arcidiecézního muzea.

Nejméně známý je kostel sv. Petra. Víme sice, že byl spjat s počátkem biskupství, ale nevíme, jak v 11. století vypadal. Zcela otevřená zůstává otázka jeho případného vztahu k povelkomoravskému, anebo ještě staršímu, velkomoravskému, časovému horizontu, jehož stopy se na Předhradí i jinde v Olomouci a okolí začaly objevovat (Bláha 2001).

... *Obr. 14. Nahoře: denár Spytihněva II. (1055–1061); nález v JV části rajského dvora pod hroby v hlinité navážce, kterou byly překryty zbytky zplanýrovaného valu – stříbrný prsten s křišťálem (10.–11. století) ze sondy za kaplí sv. Jana Křtitele Dole: vnitřní valová plenta*

Pojednáním o nejstarších olomouckých kostelech končí zveřejňování výsledků průzkumu dómského návrší. Vydání publikace bylo umožněno vstřícným postojem PhDr. J. Pešky, ředitele Archeologického centra Olomouc. Poděkovat je třeba rovněž panu M. Bémovi, technickému redaktorovi a autorovi některých barevných fotografií, Prof. PhDr. L. Václavkovi, CSc. za korekci německých textů a mojí manželce PhDr. E. Dohnalové za pomoc při shánění literatury a přepisu rukopisu.

Zusammenfassung

Drei älteste Olmützer Kirchen

Die St.-Peter-Kirche in der Vorburg und die St.-Maria-Kirche auf der Burg (heutige Dom-Anhöhe) gehen auf das 11. Jahrhundert zurück. Ein wenig jünger ist im J. 1131 eingeweihte St.-Wenzel-Kathedrale. In der älteren Literatur war die Meinung verbreitet, dass die St.-Peter-Kirche und auch die St.-Blasius-Kirche am südlichen Rand der historischen Stadt (Pl. 1) noch älteren Ursprungs sind und aus der Grossmährischen Zeit herrühren. Das war jedoch eine nicht begründete Meinung, die seit langem nicht mehr vorkommt. Über die St.-Peter-Kirche ist bekannt, dass sie im J. 1063, wo das Olmützer Bistum gegründet wurde, zur bischöflichen Kirche gehoben wurde. Zu welcher Zeit sie aufgebaut worden war und wie sie aussah, weiß man nicht. Lediglich ist bekannt, dass die Kirche Mitte des 15. Jahrhunderts, nachdem sie ausbrannte, im gotischen Stil wieder aufgebaut wurde. Die gotische Kirche bestand dann bis zur Zeit der Josephinischen Reformen, als Kirche wurde sie aufgehoben und im J. 1792 niedergerissen. Anfang des 20. Jahrhunderts wurde auf derselben Stelle das Schulgebäude des sg. Elisabethinums (heute Philosophische Fakultät UP, Křížkovského 10) gebaut. Dabei wurde ein Teil der abgetragenen gotischen Kirche freigelegt; von der älteren Kirche kam aber nichts vor. Ergebnislos blieb auch die Grabung, die Ende der vierziger Jahre durchgeführt wurde. Aus der Zeit des Baues des Elisabethinums weiß man nur, dass um die Kirche herum bestattet worden war und außer mehreren Silbermünzen und Rechenpfenigen auch zwei Goldmünzen an den Tag kamen.

Die St.-Maria-Magdalene Kapelle sollte sich laut den schriftlichen Quellen aus dem Zeitraum 1267–1541 auf der Burg befinden haben und galt als verschwunden. In den achtziger Jahren ist es gelungen, bei der Grabung einen Überrest davon festzustellen. Er befindet sich unter dem Niveau des östlichen Teils des Gebäudes der Dom-Dechantei, ein paar Meter von dem spätromanischen Rundturm (St.-Barbara-Kapelle), also unterhalb

des heutigen Erzdiözese Museum (Pl. 3). Von einem kleinen rechteckigen Bau blieb ein unvollständiger Grundriss erhalten. Das Gebäude war orientiert und an seiner Ostseite hatte es eine flache Apsis (Abb.: 13). Das Grundgemäuer war lückenhaft und ein Teil der nörlichen Umfassungsmauer fehlte vollkommen. Das originelle Gemäuer war an mehreren Stellen mit evident späteren Anmauerungen verstärkt bzw. abgesichert. Während der Abdeckung des Grundrisses fand man hie und da zahlreiche Scherben und Bruchstücke von Kacheln, die in das 17.–18. Jahrhundert zu datieren sind. Den ganzen recht ungewöhnlichen Befund halfen zwei verhältnismäßig späte schriftliche Nachrichten klarzulegen. Das erste Schriftstück ist ein lateinisch geschriebener, mit 2.12.1653 datierter Brief (Abb. 10), der aus der Dom-Dechantei an die Olmützer Jesuiten abgesendet worden war. Dort heißt es, es gab einen Mäzen, der die seit langem verfallene St.-Maria-Magdalene-Kirche (ecclesia!) wieder aufbauen wollte, der aber unerwartet starb und seine Absicht nicht verwirklichen konnte. Die zweite Nachricht erhielt M. Ulmann in seiner umfangreichen Schrift *Alt-Mähren* (Abb. 11–12). Dort gibt es eine Erzählung, dass im J. 1749 der damalige Dom-Dechant eine in dem Vorraum des Domes stehende uralte Mauer niederreißen ließ, die allgemein für einen Überrest aus der Zeit des angeblichen hiesigen Wirkens von St. Cyrillus und St. Methodius gehalten wurde. Es wurde angeordnet, auch in der Umgebung zu graben und die Steine herauszureißen, denn man wollte den Grundstein finden. Es kam ein Grundriss von einer kleinen Kirche oder Kapelle zum Vorschein. Es war im Raum nahe der St.-Barbara-Kapelle, wie der Prämonstratenser Historiker ausdrücklich in seiner Schrift bemerkte. Die bis in allen Details gehende Übereinstimmung beider Dokumente mit dem Befund im Terrain einschließlich der datierenden Fundstücke ermöglichten den gefundenen Relikt mit dem seit langem gesuchtem Sakralbau zu identifizieren. Aus der Fundlage ging hervor, dass das Objekt auf dem Rest von einem planiertem Wall aufgebaut worden war, der gegen Ende des 10. oder am Anfang des 11. Jahrhunderts im Laufe der tschechisch-polnischen Kämpfe verfiel.

Bei den Grabungen wurde auch der Paradieshof nördlich des Domes (Pl. 3) erforscht. Dort wurden mehrere Gräber aufgedeckt, die als ein Teil zu einem grösseren Kirchhof gehörten, der bei dem Sakralbau unter der Dom-Dechantei existierte. Der vorkommende Kirchhof bewahrheitete also die Richtigkeit der Aussage des Briefes aus der Mitte des 17. Jahrhunderts, in dem Rede über die St.-Maria-Magdalene-Kirche, nicht Kapelle ist. Das auf dem Wall aufgebaute Heiligtum muss im Range der Pfarrkirchen gewesen sein, anders wäre es nicht möglich gewesen, bei ihm zu bestatten. Erst später, im 12. Jahrhundert, begann die Burgkirche an ihrer Bedeutung zu verlieren, nachdem in ihrer unmittelbarer Nähe die repräsentative Kathedrale eingeweiht worden war. Ebenso wie die Kirche wurde auch der Kirchhof in den Hintergrund gedrängt und flächenweise verkleinert. Zur ersten Verkleinerung kam es, als es nötig geworden war, neben der Kathedrale den Palast für Bischof Zdík (Pl. 3, Skelette in der Schrafur) und nicht lange danach auch den Ambitus für die Domherren aufzubauen. Besser erhaltene Gräber waren ohne Beigaben; eine einzige Ausnahme bildet ein silberner Fingerring mit einem Bergkristal (10.–11. Jahrhundert; Abb. 14), der allerdings in sekundärer Lage, außerhalb des Paradieshofes gefunden worden ist. In dem Paradieshof fand man einen Denar des Prager Fürsten Spytihněv II. (1055–1061), der in einer Tonschicht unter den Skeletten lag, wohin er bei der Gründung des Kirchhofes gelangt war, als man Reste des planierten Wales mit Ton bedeckte, um den Kirchhof errichten zu können.

Aus der Lage der Burgkirche etwa inmitten des Burgareals ergibt sich, dass es in dem cca 1,5 ha grossen Raum zwei voneinander getrennte Bereiche gab: einen fürstlichen, dessen Ausdehnung und Bebauung näher nicht bekannt sind, und einen kirchlichen, in dem sich die Kathedrale, der Bischofspalast, das Kapitelhaus und ein länglicher Ambitus befanden (Abb. 8, unten). Der Aufbau des kirchlichen Komplexes begann mit dem Bau der Kathedrale in dem Zeitraum 1104–1107. Die Kathedrale war im J. 1131 von Bischof Zdík vollendet und zu Ehren St.-Wenzeslaus eingeweiht worden. Es war eine dreischiffige Basilika, vorne mit zwei Türmen und einer ebenfalls dreischiffigen Krypta

unter dem Chor (Abb. 8, oben). Nördlich von der Kathedrale war der Bischofspalast (früher für den Sitz der Teilfürsten gehalten und als „Přemysliden-Palast“ interpretiert); zu dessen östlicher Seite ließ Bischof Zdík ein einstöckiges Kapitelhaus und einen Ambitus anbauen, um dort das in Priester-gemeinschaft lebende (regulierte) Kapitel unterbringen zu können. Die erfolgreiche Beendigung der Kirchenbauten und die Gründung des neuen Sankt-Wenzels-Kapitels sowie die Über-tragung des Bistums von der St.-Peter-Kirche hatten Widerhall in dem zeitgenössischen Schrifttum gefunden. Mit diesen Ereignissen scheint das berühmte Dedikationsbild des in Stockholm aufbewahrten Olmützer Kollektariums (Abb. 9) als ihre Ehrung verbunden zu sein. Um die Mitte des 12. Jahrhunderts gipfelte die Entfaltung des kirchlichen Burgteils. In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts nahm das Streben nach dem Leben in priesterlichen Gemeinschaften allmählich ab. In Olmütz kam es dadurch zum Ausdruck, dass gegen Ende des 12. und am Anfang des 13. Jahrhunderts die Kanoniker in ihre eigenen Häuser in der Vorburg übersiedelten. Das verlassene Kapitelhaus wurde umgestaltet, damit dorthin der Bischof Robert übersiedeln und seinen herrlichen Palast für die Kathedralschule frei machen konnte. In dem 13. Jahrhundert brannte die Kathedrale zweimal ab und wurde gotisch aufgebaut. Gegen Ende des 16. Jahrhunderts wurde die noch romanisch aussehende Westseite um einen dritten Turm bereichert (Abb. 3, unten; Abb. 7, oben). In den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts fand ein klassizistischer Umbau statt (Abb. 7, unten) und in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts wurde die ganze Kathedrale neugotisch umgebaut.

Zwei von den ältesten Olmützer Kirchen sind mit dem hiesigen Bistum verbunden. Die St.-Maria-Magdalene-Kirche konnte als Burgkirche in den Rang der Pfarrkirchen eingestuft werden. Was die Zeitstellung betrifft bleibt am interessantesten die St.-Peter-Kirche, die sich außerhalb der Burg befand. Ganz offen bleibt die Frage besonders ihrer Zeitstellung, denn in Olmütz und dessen Umgebung haben sich in letzter Zeit Spuren von grossmährischer und etwas jüngerer Besiedlung bedeutend vermehrt.

Abb.1. Oben: St.-Blasius-Kirche im J. 1835 nach F. Domek (Státní okresní archiv Olomouc). Unten: Grundriss der St.-Blasius-Kirche (W. Müller 1882)

Abb.2. Vorburg und die Dom-Anhöhe, Ausschnitt aus dem Plan von Olmütz (1771–1783) (Státní okresní archiv Olomouc) 1 – St.-Peter-Kirche 2 – St.-Maria-Magdalene-Kirche 3 – St.-Wenzel-Kathedrale 4 – St.-Jakob-Kirche 5 – Marien-Kirche in der Vorburg 6 – Maria-Schnee-Kirche 7 – St.-Klara-Kirche (aufgehoben 1782) 8 – Aller-Heiligen-Kirche 9 – Heiligen-Geist-Kirche 10 – St.-Anna-Kirche 11 – Burgtor 12–Neues Tor

Abb.3. Oben: Olmütz von W; St.-Blasius-Kirche, unter dem Sternchen (Paprocký, Zrcadlo..., Olomouc 1593). Unten: Dreitürmige W-Fassade der St.-Wenzel-Kathedrale (Paprocký, Zrcadlo ..., Olomouc 1593)

Abb.4. Oben: Grundriss der St.-Peter-Kirche (A) und St.-Jakob-Kirche (B) (Lage in J. 1901–1902). Unten: Grundriss der St.-Peter-Kirche und St.-Jakob-Kirche um 1780 (W. Müller 1882)

Abb. 5. Brand des Neuen Turmes am 23.4.1675 (Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc). St.-Peter-Kirche in der Vorburg – der gotische Bau mit einem hohen Turm am linken Rand

Abb. 6. Oben: Der Dom in dem Initial T im Missal des Johánek von Bludov aus dem J. 1466 (Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc). Unten: Der Dom auf dem großen Siegel des Kapitels mit dem Bild des Bischofs Heinrich Zdík an der Urkunde aus dem J. 1213 (Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc)

Abb. 7. Oben: Der Dom im J. 1747, Inthronisationszug des Kardinals Troyer (Moravská galerie v Brně). Unten: Dom um 1830 nach Fr. Richter (Vlastivědné muzeum Olomouc)

Abb. 8. Oben:Zeichnerische Rekonstruktion der Dom-Krypta (M. Kráčmer 1886). Unten: Dom und kirchliche Bauten um 1150, Rekonstruktionsversuch nach Erkenntnissen nach den Forschungen 1972–1995

Abb. 9. Dedikationsbild des Olmützer Horologiums (Kunglinga Biblioteket Stockholm)

Abb. 10. Oben:Erwähnung des Versuches, die St.-Maria-Magdalene-Kirche zu retten, aus dem J. 1653 (Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc). Unten: Mit Gewalt ausgebrochene Lücken in dem Grundgemäuer der St.-Maria-Magdalene-Kirche, nördliche (a), südliche Grundmauer (b)

Abb. 11–12. Die Passage des Buches von M. Ulmann Alt-Mähren I betreffs der Aufdeckung der Grundmauern der St.-Maria-Magdalene-Kirche

Abb. 13. Apsis der St.-Maria-Magdalene-Kirche und Rest der steinernen Blendmauer auf der Stirnseite des planierten Erdwalles

Abb. 14. Oben: Denar des Prager Fürsten Spytihněv II. (1055–1061), Fund in dem SÖ-Teil des Paradieshofes aus der Tonschicht, die Reste des planierten Wales bedeckte – Fingerring mit Bergkristall (10.–11. Jahrhundert) aus einer Sonde hinter der St.-Johannes-Täufer-Kapelle. Unten: Die Trockenmauer an der Rückseite des Walkörpers

Auf der vorderen Seite des Buchumschlages: der Rundturm (die St.-Barbara-Kirche) und östliches Ende der Domdechantei, jetzt das Erzdiözese-Museum, unterhalb dessen sich das Relikt der St.-Maria-Magdalene-Kirche befindet

Auf der hinteren Seite des Umschlages: südliche Mauer der Burgkirche mit der sekundär angemauerten Ecke (hellgefärbtes Gemäuer). Hinten die Trockenmauer an der Rückseite des Erdwalles

Plan 1. Plan von Olmütz um 1660 (Státní okresní archiv Olomouc)

X – St.-Blasius-Kirche

1 – St.-Peter-Kirche

2 – St.-Maria-Magdalene-Kirche (nicht gezeichnet)

3 – St.-Wenzel-Kathedrale

Plan 2. G. Meretta's Plan aus der Zeit der Regotisierung des Domes (1883–1896)

Plan 3. St.-Maria-Magdalene-Kirche und Überreste des zugehörigen Kirchhofes

A – St.-Wenzel-Kathedrale

B – Palast des Bishofs Zdík

C – romanischer Kreuzgang

C1 – gotischer Kreuzgang

D – St.-Johannes-Täufer-Kapelle

K – der Rundturm (die St.-Barbara-Kapelle)

L – die St.-Anna-Kapelle

M – die St.-Maria-Magdalene-Kirche; Skelette in der Schrafur – Überreste von den Beisetzungen aus der Zeit des Kirchhofes. Skelette ohne Schrafur – Überreste von späteren Beisetzungen

Summary

The Three Oldest Churches of Olomouc

The church of St. Peter in the Bailey area and the church of St. Mary Magdalene in the castle precincts (currently the cathedral hill) date back to the 11th century. The cathedral of St. Wenceslas was built later and consecrated in 1131. The older literature stated that St. Peter's church – as well as the church of St. Blažej at the southern tip of the historical town (plan 1) – was even older, dating back to the period of Great Moravia (800s), this unfounded assumption, however, was abandoned long time ago. It is known that St. Peter's Church was promoted to an episcopal church in 1063 when the Olomouc diocese was established. However, it is neither known when it was built nor how it looked. Another record comes from no earlier than the mid-1400s when it burned down and was reconstructed in the Gothic style. The Gothic church served its purpose until the reforms of Emperor Joseph II - it was abolished and pulled down in 1792. On the very same site, a school building was constructed in the early 1900s – the Elisabeth building (Elisabethinum, currently the Olomouc University Philosophical Faculty, Křižkovského 10). During its construction, a part of the ground plan of the previously demolished Gothic church was exposed, no remains of the original building were found, though. Also later preliminary excavations conducted in the late 1940s searching for remains of the old church brought no results either. During construction of the Elisabethinum it was only found that burials had been performed around St. Peter's and also two gold coins together with a number of silver coins and counters were discovered.

According to written records from 1267–1541, the church of St. Mary Magdalene was situated in the castle area, its exact location, however, remains unknown. During archaeological research of the cathedral hill in the 1980s its remnants were found below the eastern part of the chapter deanery (currently the Archdiocesan Museum, plan 3). Only a section of a smaller building of a rectangular ground plan was preserved, the eastern

side of which was finished with a flat apse. Well-preserved and solid foundation masonry was sporadically broken by force (fig. 10, bottom) and a large part of the northern circumferential wall was missing entirely. Occasionally, original masonry was replaced and secured with clear subsequent brickwork. During excavation of the remains, a large number of shards and fragments of stove tiles from the 1600s and 1700s was found. This unusual find could be interpreted thanks to two rather late written sources. The first was a letter of 2 December 1653, which had been sent from the chapter deanery to Olomouc Jesuits (fig. 10, top). The letter mentions a donor who wanted to restore a church (*ecclesia*) dedicated to St. Mary Magdalene, which was situated by the Olomouc cathedral but had been leveled with the ground for a long time. Due to his unexpected death, however, he could not raise the building again. The second document is a narration of M.Ulmann in his *Alt-Mähren* (figs. 11–12). He reports that in 1749 the local chapter dean let a part of a very old tower in front of the cathedral pull down. This tower, it was said, used to be a part of a pulpit of Cyril and Method. He ordered to excavate the surrounding area and even to pull stones out of the foundation masonry to find the foundation stone. The works revealed a plan of a small church or chapel. According to the above-mentioned historian from the nearby Hradisko Premonstratensian monastery, it was an area in the vicinity of the chapel of St. Barbara. Thanks to the testimony of both documents – corresponding with the excavations – the discovered remains could be identified as remnants of a sacral building uncovered during excavation works in the 18th century, which – according to the report of the attempt to restore the demolished church of St. Mary Magdalene – should have been built again in the mid-1600s. The site setting indicates that the disappeared building was situated at the site of a levelled rampart, which had been destroyed at the end of the 10th century or the beginning of the 11th century during Czech-Polish wars.

During the archaeological research of the cathedral hill a central “paradise” courtyard at the northern side of the cathedral (plan 3) was also investigated and the excavations uncovered a number of graves. These graves belonged to a larger cemetery which was a part of the construction remains of the sacral building

found below the chapter deanery. The finding that burials had been performed in the original building confirmed the credibility of the report of the mid-1700s mentioning the church of St. Mary Magdalene and not a chapel of the same dedication as it was noted in later texts, beginning with the deed of 1267. The discovered remains must have been a church with granted parochial rights, otherwise no burials could have been conducted. It must have been a castle church, the significance of which began to decline later in the 1100s when – in the vicinity of this inconspicuous church – a representative cathedral was consecrated. Similarly, the size of the cemetery was gradually reduced. It happened for the first time when a need occurred to build a residence for bishop Jindřich (Henry) Zdík next to the cathedral as well as a cloister for canons later (plan 3, graves are hatched). All better-preserved graves contained no gifts; the only exception was a silver ring with a crystal from the 10th-11th century (fig. 14), found, however, in a secondary position in a test pit behind the chapel of St. John the Baptist off the central courtyard. In the courtyard itself in its south-eastern part, a coin (denar) of Prince Spytihněv II (1055–1061) was found. It was located below the level of graves in a layer of clay backfill used to cover the remains of the levelled rampart after the cemetery had been established.

The location of the castle church in the centre of the castle precincts indicates that the area of about 1.5 ha (3.6 acres) was divided into two parts mutually respecting each other: the part of the landowner, the extent and built-up area of which is not known more in detail, and that of the church with the cathedral, bishop's palace, chapter house and extended rectangular cloister (fig. 8, bottom). The construction of the ecclesiastical precincts began with the construction of the cathedral between 1104 and 1107. The construction was finished by Bishop Jindřich Zdík who dedicated it to St. Wenceslas, the Czech Patron Saint, in 1131. It was a three-nave basilica with two towers on the western side and with a three-nave crypt below the choir (fig. 8, top). North of the cathedral was the bishop's palace (originally considered to be a residence of Moravian apanage princes of the Přemyslid dynasty and thus called "the Přemyslid Palace"). To its eastern wall, the bishop also added a two-floor chapter house and filled the

remaining open space between the cathedral, palace and chapter house with a cloister for canons of the newly-established chapter of St. Wenceslas. Successful termination of all construction works and transfer of the bishopric from the Church of St. Peter to the Bailey was also reflected in contemporary texts. It seems that these events and the celebration of pastoral activities of the new chapter relate to the famous dedicatory picture of the Olomouc Horology manuscript deposited in Stockholm (fig. 9). The mid-1100s was the peak period of the diocese. Afterwards, however, the effort to live in a clerical community was slowly decreasing. In Olomouc it was indicated by the fact that by the end of the 12th century or at the beginning of the 13th century the canons no longer lived together (*vita communis*). Instead, they moved to their own dwellings in the Bailey. The abandoned chapterhouse was converted so that Bishop Robert could move there. He thus vacated a wonderful residence where – after insensitive modifications – a chapter school was placed to educate young clericals. In the 1200s the cathedral burnt down twice and was rebuilt in the Gothic style. At the end of the 1500s the cathedral's western wall, which had kept its Romanesque appearance, was enriched with a third tower (fig. 3, bottom; fig. 7, top). In the 1830s Classical modifications were performed (fig. 7, bottom) and later in the 1880s it was rebuilt in the Neo-Gothic style.

Two of the oldest Olomouc churches are connected with the local diocese. The church of St. Mary Magdalene was a castle church on the level of a parish church. With regard to the time period and its historical context, the most interesting church is St. Peter's church situated outside the castle precincts. The issue of its relation to the Great Moravian, or rather later post-Great Moravian settlement and its surroundings, the vestiges of which have shown themselves more distinctly lately, still remains open.

Figures

Fig. 1: top: St. Blažej's church in 1835 according to F.Domek (The National District Archive, Olomouc), bottom: a ground plan of St. Blažej's church (W. Müller, 1882)

Fig. 2: The Bailey and the cathedral hill – a section of an Olomouc map (1771-1783) (The Olomouc National District Archive)

1. St. Peter's church 2. St. Mary Magdalene's church 3. St. Wenceslas's cathedral 4. St. James's church 5. The Virgin Mary's church on the Bailey 6. the Church of the Virgin Mary of the Snow 7. St. Clara's church (abolished in 1782) 8. All Saints' Church 9. The Holy Spirit's Church 10. St. Anne's chapel 11. the castle gate 12. the New Tower

Fig. 3: top: A view of Olomouc from the west, St. Peter's church is marked with an asterisk (Paprocký: Zrcadlo..., Olomouc 1593), bottom: the three-tower western façade of the cathedral (Paprocký: Zrcadlo..., Olomouc 1593)

Fig. 4: top: ground plans of St. Peter's (A) and St. James's church (B) in 1901-02, bottom: ground plans of St. Peter's and St. James's church around 1780 (W. Müller, 1882)

Fig. 5: The fire of the New Tower, 23 April 1675 (The Regional Archive, Opava, Olomouc office), St. Peter's church on the Bailey – the Gothic building with a high tower on the left

Fig. 6: top: the cathedral in the T initial in Johann of Bludov's missal from 1466 (The Regional Archive, Opava, Olomouc office), bottom: the cathedral on the seal of the Olomouc chapter attached to a deed of 1213 with a portrait of Bishop Jindřich Zdík (The Regional Archive, Opava, Olomouc office)

Fig. 7: top: the cathedral in 1747, Cardinal Troyer's enthroning procession (The Moravian Gallery, Brno), bottom: the cathedral around 1830 according to František Richter

Fig. 8: top: reconstruction of the cathedral's crypt (M. Kráčmer), bottom: the cathedral and ecclesiastical buildings on its northern side, a reconstruction attempt according to results of the research in 1972–1995

Fig.9: the dedicatory picture of the Olomouc Horology manuscript (Kunglinga Biblioteket Stockholm)

Fig. 10: top: the report of 1653 mentioning an attempt to save St. Mary Magdalene's church (The Regional Archive, Opava, Olomouc office), bottom: gaps in the intentionally broken foundation masonry of the church, northern wall (a), southern wall (b)

Figs. 11–12: the passage from Ulmann's *Alt-Mähren I* mentioning the discovery of foundations of St. Mary Magdalene's church

Fig. 13: the apse of St. Mary Magdalene's church built on the rampart from the second half of the 10th century and remains of the front (outside) stone screen of the leveled rampart

Fig. 14: top: a denar of Prince Spytihněv II (1055–1061), found in the southeastern part of the cloister courtyard below graves in clay backfill covering remnants of the levelled rampart a silver ring with a crystal (10th-11th century) from a test pit behind the St. John the Baptist's church, bottom: the inside screen of the rampart

Captions

Plan 1: A map of Olomouc from (probably) 1660 (The Olomouc National District Archive)

X – St. Blažej's church

1 – St. Peter's church

2 – St. Mary Magdalene's church (not drawn)

3 – St. Wenceslas's cathedral

Plan 2: A drawing made by G.Meretta during the neo-Gothic reconstruction of the cathedral (1883–1896)

Plan 3: St. Mary Magdalene's church and remains of the church cemetery

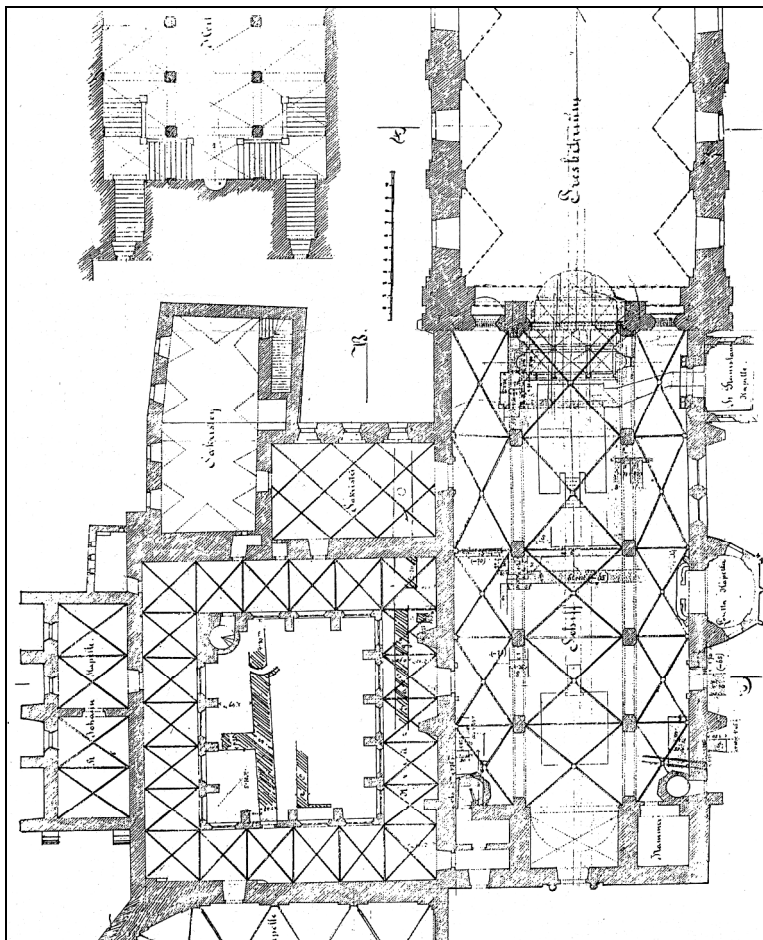
- A – St. Wenceslas's cathedral
- B – Bishop Zdík's palace
- C – the Romanesque cloister
- C₁ – the Gothic cloister
- D – St. John the Baptist's chapel
- K – the cylindrical tower (St. Barbara's chapel)
- L – St. Anne's chapel
- M – the castle church of St. Mary Magdalene
  - remains of graves belonging to the castle church cemetery
  - remains of other (later) graves

Literatura

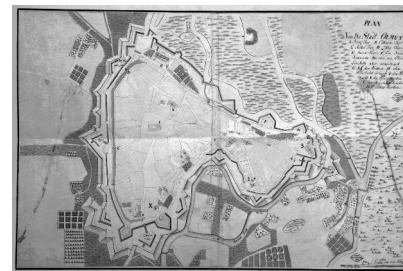
- anonym
1900–1901 Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz. IV. Bd., 1900-1901, 156–159
- Bistřický, J.
1980 Ještě k dedikačnímu obrazu olomouckého kolektáře. Umění, 28, 1980, 382
- Bláha, J
2001 Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In: Velká Morava mezi východem a západem. Brno 2001, 41–68
- Burian, V.
1960 Nálezy románských (?) olověných plaket se symboly evangelistů v Olomouci. Numismatické listy, 15, 1960, 67–70
- Cibulka, J.
1934 Václavova rotunda svatého Víta. In: Svatováclavský sborník I. na památku 1000. výročí smrti knížete Václava svatého. Praha 1934, 230–685
- Dohnal, V.
1987 Hroby v prostoru zaniklého gotického kostela na Předhradí v Olomouci. Přehled výzkumů 1984. Brno 1987, 57
- 1996 Gotické přestavby olomouckého dómu a kaple v jeho sousedství. In: Sborník Společnosti přátel starožitností, 4, 1996, 111–118
- 2001 Olomoucký hrad v raném středověku (10. až první polovina 13. století). Olomouc 2001
- 2005 Olomoucký hrad v raném středověku (II). Archaeologiae Regionalis Fontes 6, Olomouc 2005
- Drobílková et al.
2004 Drobílková, P., Hašek, V., Hlobil, I., Zapletal, J., Zatloukal, R. Nález sakrální stavby na malém dvoře u dómu sv. Václava v Olomouci. In: Ve službách archeologie V. Sborník k sedmdesátinám RNDr. Emanuela Opravila, CSc. Brno 2004, 67–76

- Fiala, Z.
1965 Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310. Praha 1965
- Havelka, J.
1884 O starožitnostech, jež vykopány byly u svat. Václava v Olomouci. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, 1, 1884, 27–29
- Kadlec, J.
1991 Přehled českých církevních dějin. Praha 1991
- Kráčmer, K.
1888 Dějiny metropolitního chrámu sv. Václava v Olomouci. Olomouc 1886
- Kudělka, Z.
1984 Románská architektura na Moravě. In: Dějiny českého výtvarného umění I/1. Praha 1984, 74–91
- Loucký, F.J.
1746 Popis královského hlavního města Olomouce sepsaný syndikem Floriánem Josefem Louckým roku 1746. K vydání připravili Libuše Spáčilová, Vladimír Spáčil. Olomouc 1991
- Merhautová, A., Třeštík, D.
1984 Románské umění v Čechách. Praha 1984
- Merhautová-Livorová, A.
1985 Poznámky k titulnímu obrazu horologia olomouckého. Umění, 33, 1984, 29–34
- Müller, W.
1882 Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien und Olmütz 1882
- Neumann, A.
1939 Paběrky z kapitolního archivu olomouckého. Hlídka, 56, 1939, 167
- Reichertová, K.
1949 Přemyslovský hrad a Předhradí v Olomouci. Archeologické rozhledy, I, 1949, 60–73
- Richter, V.
1959 Raněstředověká Olomouc. Praha–Brno 1959

- Staňa, Č.
1991 Ekspansja Polski na Morawy za panowania Boleslava Chrobrego i problematyka archeologiczna tego okresu. In: Studia lednickie II. Poznań-Lednice 1991, 53–75
- Šembera, A.V.
1847 Město Holomouc. Poutník, 2, 1847, 257–269, 292–295
1861 Paměti a znamenitosti města Olomouce. Vídeň 1861
- Ulmann, M.
1762 Alt-Mähren. I. Brno 1762
- Völkel, R.
1893 Der alte Dom zu Olmütz. Mitteilungen der k.k. Central-Commission. N.F. 1893, 55–57
- Wolny, G.
1855 Kirchliche Topographie von Mähren. I, 1. Brno 1855
- Zatloukal, R.
2003 Důležitější záchranné archeologické výzkumy, Václavské náměstí č.o. 3–5, staveniště Arcidiecézního muzea Olomouc. In: Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 2002. Olomouc 2003, 78–79
2004 Zpráva o postupu prací na záchranném archeologickém výzkumu při stavbě Arcidiecézního muzea Olomouc v roce 2004. Xerokopie předložená při 14. odborné archeologické komisi u příležitosti ukončení 6. etapy záchranného archeologického výzkumu konané 12.10. 2004

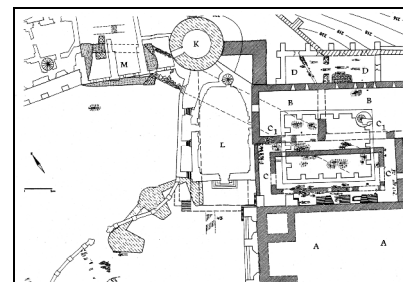

Plán 2. Plán pořízený G. Merettou v době regotizace dómu (1883–1896)

Plán 1. Plán Olomouce asi z roku 1660 (Státní okresní archiv Olomouc) X – kostel sv. Blažeje, 1 – kostel sv. Petra, 2 – kostel sv. Maří Magdalény (nezakresleno), 3 – katedrála sv. Václava

† † † Viz samostatná příloha

Plán 3. Kostel sv. Maří Magdalény a pozůstatek kostelního hřbitova
A – katedrála sv. Václava, B – palác biskupa Zdika, C – románský ambit, C₁ – gotický ambit, D – kaple sv. Jana Křtiele, K – válcová věž (kaple sv. Barbory), L – kaple sv. Anny, M – kostel sv. Maří Magdalény; kostry ve šrafuře – pozůstatky hrobů z doby hradního kostela, kostry bez šrafuře – pozůstatky jiných (pozdějších) hrobů

† † † Viz samostatná příloha

ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKY STŘEDNÍ MORAVY

**TŘI NEJSTARŠÍ
OLOMOUCKÉ KOSTELY**

**Olomoucký hrad
v raném středověku (III)**

Svazek 10

PhDr. Vít Dohnal

Barevné fotografie: M. Valušková, M. Bém, O. Palíšek

Černobílé fotografie: Fotoarchiv Vlastivědného muzea v Olomouci

Kresby: K. Richter, J. Čejková–Kohlová, I. Hradilová

Překlad do němčiny: V. Dohnal

Překlad do angličtiny: H. Holpuchová

Vydalo: Archeologické centrum Olomouc,

příspěvková organizace

ul. Bří Wolfů 16, 779 00 Olomouc

Zodpovědný redaktor: PhDr. Jaroslav Peška

Layout, zlom: Mojmír Bém

Návrh obálky: A. Pešková, M. Bém

Tisk: Jaroslav Šnirych–Knihařství JŠ–vydavatelství

Řepčinská 15, 779 00 Olomouc

Náklad: 300 ks

1. vydání. Olomouc, 2006.

ISBN 80-86989-02-X